BELGELERLE TANZİMAT

OSMANLI SADRIAZAMLARINDAN ÂLİ VE FUAD PAŞALARIN SİYASİ VASİYYETNÂMELERİ

Çeviren ve yayıma hazırlayan:
ENGİN DENİZ AKARLI

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

BELGELERLE TANZİMAT:

OSMANLI SADRIAZAMLARINDAN ÂLİ VE FUAD PAŞALARIN SİYASÎ VASİYYETNÂMELERİ

Çeviren ve yayıma hazırlayan:

ENGİN DENİZ AKARLI

Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır.
Bebek - İstanbul

BELGELERLE TANZİMAT:

OSMANLI SADRIAZAMLARINDAN ÂLİ VE FUAD PAŞALARIN SİYASÎ VASİYYETNÂMELERİ

Çeviren ve yayıma hazırlayan:

ENGİN DENİZ AKARLI

Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No. 147
Temel Bilimler Fakültesi
Beşeri Bilimler Bölümü 78-10/01

Haziran 1978

Gökçe Cansever'e

Teşekkürler

Âli Paşa'nın siyasî vasiyyetnâmesine ilk olarak ilgimi yönelten değerli edebiyat tarihçisi Cemil Meriç'e; vasiyyetnâmeyle ilgili arşiv belgelerini bulmama yardım eden üstadım Hayreddin Mutluçağ ve değerli arşivci Mehmed Aksoy'a; vasiyyetnâmenin çevirisinde büyük katkısı olan sayın **Selime Hebel**'e; metnin daktilosuna yardım eden Işıl Alev'e; çalışmamın basılmasını mümkün kılan Boğaziçi Üniversitesi Yayım Komisyonu üyelerine; baskı sırasında gösterdikleri ilgi ve özenden ötürü başta sayın Mustafa Niksarlı olmak üzere Boğaziçi Üniversitesi Matbaası çalışanlarına, ve işin her aşamasında bana destek olmuş olan Tuna Akarlı'ya bu kitapçığın gerçekleşmesindeki katkıları için teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Önsöz IX
Fuad Paşa'nın Siyasî Vasiyyetnâmesi 1
Âli Paşa'nın 1869'da Girit'ten Yolladığı Layiha 9
Âli Paşa'nın Siyasî Vasiyyetnamesi 17
Âli Paşa'ya Atfedilen Türkçe Vasiyyetnâme 45

ÖNSÖZ

"Tanzimat" dediğimiz yenileşme-batılılaşma girişimleri (1839-1871), Osmanlı Devleti için sonun başlangıcını, genç Türkiye'nin de ilk doğum sancılarını içinde taşır. Tanzimat'ın 'günah' ve 'sevap'ları tarihçiler ve aydınlar arasında hala tartışılır, ama kimse dönemin önemini sorgulamaz.

Bu önemli dönemin üç büyük mimarı, Reşit, Âli ve Fuad paşalardır. Yolu açan Reşit Paşa'dır. Kendisine yakıştırılan "Büyük" sıfatının da ifade ettiği bir dokunulmazlık zırhı altında, günümüze değin, fazla eleştirilmeden, Tanzimat'ın gerçek simgesi olarak göklere çıkarılagelmiştir.

Tanzimat döneminde çok daha uzun süre ve etkin olarak devlet işlerinin başında kalmış olan Âli ve Fuad paşalar, şan kazanmak bâbında üstatları Reşit Paşa kadar şanslı olmamışlardır. Özellikle Âli Paşa, "Genç Osmanlılar" diye bilinen Namık Kemal ve arkadaşlarının yoğun eleştirileriyle yıpranmış, adı tarihe böyle bir eleştiri kamburuyla beraber geçmiştir. Bu yüzden de Âli ve Fuad paşaların iş başında bulunduğu dönem adeta tartışılmaya değer görülmemiştir.

Oysa, Roderic Davison'un değerli çalışmaları, bu paşaların devlet dizginlerini elde tuttukları 1850-1871 döneminin yakın Türk tarihinin şekil bulmasında büyük önemi olduğunda kuşku bırakmamaktadır.[1]

Elbette tarihe tek tek kişiler açısından bakılacak değil. Ama tarihte öyle kişiler olur ki, bunların girişimleri ve girişimlerine yön veren düşünceleri, belli bir dönemin olaylarını ve bu olayların dinamiğini anlamakta bize yardımcı olur. Âli ve Fuad böyle kişiler arasındadırlar.

Elimizde bu iki önemli paşanın eylemlerine ışık tutmuş görüşlerini derli toplu ifade eden bazı belgeler var. Bunlar, paşaların ölümlerine yakın kaleme aldıkları veya aldırdıkları siyasî vasiyyetnâmeleridir.

Hemen söyleyelim, vasiyyetnâmelerin gerçekten Âli ve Fuad paşalarca yazılıp yazılmamış olduğu tartışmalı bir konudur. Tartışmalı olmayan, söz konusu belgelerin paşalara ait olduğu bilinen çeşitli söz ve yazılarıyla ve eylemleriyle tam bir uyum içinde olmasıdır. Ayrıca, vasiyyetnâmelerin basılı ve el yazması suretleri, Âli ve Fuad'ın ölümlerinden sonra Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında elden ele dolaşmış ve yoğun tartışmalara yol açmıştır. Yani vasiyyetnâmeler gerçekte

---

[1] Roderic H Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.

kimin tarafından yazılmış olursa olsun, ölü belgeler olarak doğmamış, etkileyici bir niteliğe sahip olmuştur.

Bu belgelerin tamamı günümüz Türkçesinde hiç yayımlanmadı. Bizim şimdi bu işe girişmemiz, salt bir eksiği gidermek değil, ayrıca Âli Paşa'nın vasiyyetnâmesiyle ilgili bazı yeni belgeleri de tanıtmak kaygısıdır. Ama söze ortaya çıkış tarihi daha eski olan Fuad Paşa vasiyyetnâmesi ile başlayalım.

Fuad Paşa'nın Siyasî Vasiyyetnâmesi:

Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa 1815-1869 yılları arasında yaşadı. Tıbbiye Okulunda Fransızca öğrendi ve 1837'de zamanın bir tür hariciyeci okulu olan Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na girdi. Hariciyecilikte hızla yükselen Fuad, uzun yıllar Hariciye Nazırı ve Sadrıâzam olarak görev yaptı.

O zamanlar Osmanlı Devleti'nde siyaset, devlet ricalinin oluşturdukları gruplar (klikler) arasında cereyan ederdi. Önceleri Reşit Paşa'nın grubundan olan Fuad, daha sonra yakın arkadaşı Âli'yle beraber kendi takımını kurdu. Birbirleriyle tam bir anlaşma içinde çalışan bu iki paşa, usta bir siyasetle ve İngiliz ve Fransız devlet adamlarının da yakın desteğini sağlayarak 1854'ten sonra adeta mutlak bir iktidar oluşturdular.[2] 1869'da hastalanıncaya değin, Fuad, Âli'yle beraber devlet dizginlerini elden bırakmadı. Tedavi için gittiği Fransa'nın Nis şehrinde öldü.

Ölümünden bir kaç ay sonra da "Fuad Paşa'nın Siyasî Vasiyyetnâmesi" adlı bir belge ortalıkta dolaşmaya başladı. Belgeyi önce İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak çıkan **The Levant Herald** gazetesi yayımladı. Gazeteye göre, Fuad, ölümünden bir kaç gün önce devrin sultanı Abdulaziz'e hitaben yazdığı vasiyyetnâmesini Sultan'a iletilmek üzere bir tanıdığına vermiş, ancak vasiyyetnâme Sultan'ın eline geçmeden açılarak kamuya mal olmuştu.[3]

Bu açıklamanın doğruluk derecesini saptamak mümkün değil. Ayrıca Sultan'a hitaben yazıldığına göre Türkçe olması gerektiği akla gelen asıl metin de ortada yok. Elde bir İngilizce, bir de Fransızca metin var. Üstelik, vasiyyetnâmenin ilk yayım-

---

[2] Fuad Paşa'nın özgeçmişi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa", **İslâm Ansiklopedisi**, ss. 672-681; Ali Fuad /Türkgeldi/, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, İstanbul, 1928, ss. 141-174; İbnülemin M.K. İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar**, İstanbul, 1940-53, ss. 149-195

Devrin olayları için bakz.: Davison, **Reform.** Devrin siyaset usulleri ve Reşit Paşa'yla beraber Âli ve Fuad Paşaların eleştirici bir değerlendirmesi için bakz., Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics," yayımlanmamış doktora tezi, Princeton Üniversitesi, 1976, ss. 10-23, 84-94.

[3] Nakleden, R.H. Davison, "The Question of Fuad Paşa's Political Testament," **Belleten**, XXIII/89 (Ocak 1959), ss. 119-136, burada 125.

lanışıyla beraber gerçekten Fuad Paşa'ya ait olup olmadığına dair İstanbul gazetelerinde bir tartışmaya yol açtığı anlaşılıyor.[4]

Vasiyyetnâmenin yeniden gündeme gelişi 1875 yılına rastlıyor. Osmanlı Devleti üzerine bazı değerli kitapları bulunan ve Fuad ve Âli paşaların yakın dostu olarak bilinen İngiliz asıllı J. Lewis Farley, bu tarihte yayımlanan bir kitabına Fuad Paşa'nın vasiyyetnâmesini de alıyor. Farley'in ifadesine göre, metni kendisine Fuad'ın torunu İzzet Bey temin etmiş, o da İngilizceye çevirmiş. Metnin aslı hangi dildenmiş orası anlaşılmıyor.[5]

Vasiyyetnâme, daha sonra, 1896'da, **La Revue de Paris**'de de yayımlanıyor. Yayımcı, Türkçesinden çevirinin Ârifî Paşa tarafından yapıldığını ve dergiye Fuad Paşa'nın torunu Hikmet Fuad tarafından sağlandığını bildiriyor.[6]

Vasiyyetnâmeyi gerçekten Fuad'ın yazıp yazmadığı Genç Türkler arasında da tartışma konusu oluyor. 1897'de Ahmed Rıza'nın Paris'te çıkardığı **Meşveret** gazetesinde vasiyyetnâme tefrika ediliyor. Mizancı Murad'ın Mizan yayınları arasında ayrı baskısı da yapılıyor. İşte bu sıralarda, vasiyyetnâmenin gerçek yazarı olarak Melküm adlı, pek karışık kişilikli, İran'lı bir diplomattan söz ediliyor.[7] Daha sonra vasiyyetnâmeyi Fransızcasından çevirerek 1911'de yayımlayan Mehmed Galip de, belgenin içeriğinin Fuad Paşa'nın görüşleriyle uyum halinde olduğunu teslim etmekle beraber, Melküm'ün yazmış olabileceği düşüncesini yeniden ortaya atıyor. Ancak, Mehmed Galib'in savı bir esasa dayanmadığı gibi, Orhan Köprülü'nün Fuad Paşa hakkındaki bir yazısında atıfta bulunduğu bir takım belgeler karşısında büsbütün havada kalıyor.[8]

Uzun sözün kısası, Fuad Paşa'nın vasiyyetnâmesinin aslı elimizde yok. Orhan Köprülü'nün alıntı yaptığı belgeler, aslının Türkçe olduğunu düşündürüyor ama olmayabilir de. Değilse Fransızcadır. Fuad Paşa'nın Fransızcası kusursuzdu, ama dil bilmez Padişah'a niçin Fransızca yazsın? Ya yanındaki, Türkçeyi iyi kıvıramayan birisine dikte ettirmek durumunda kaldı, ya da aslında metni onun görüşlerini

---

[4] A. s. g. e., 121-122, 125, 131-132.

[5] J. Lewis Farley, **The Decline of Turkey**, London, 1875, ss. 27-36. Ayrıca, yine aynı yazarın **Turks and Christians**, London, 1876, ss. 235-244, ve **Egypt, Cyprus and Asiatic Turkey**, London, 1878, ss. 228-245. Davison, **Belleten**, XXIII, ss. 122 ve 125-26'ya da bakınız.

[6] Fuad-Pacha, "Testament Politique, "**La Revue de Paris**, III, no. 21 (Kasım 1896), ss. 126-135.

[7] Zikreden, Davison, **Belleten**, XXIII, 123-124, 126. Melküm de Fuad ve Âli gibi Masondu.

[8] Mehmed Galib, "Tarihten bir Sahife; Âli ve Fuad Paşaların Vasiyyetnameleri, " **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, I (1329/1911), ss. 70-94, burada, s. 72. Orhan Köprülü, **İslâm Ansiklopedisi**. s. 678.

iyi bilen bir yardımcısı veya yakını yazdı. Gerek Âli gerek Fuad, genellikle Lövanten takımından yardımcılar kullandıklarına göre[9], her iki olasılık da söz konusu.

Bizim burada verdiğimiz çeviri, Farley'in İngilizce metni, **La Revue de Paris**'in Fransızca metni ve Mehmed Galib'in Osmanlıca metni esas alınarak hazırlandı. Üç metin arasında bazı ufak ayrılıklar olmakla beraber üçünün de içeriği aynı. Çeviride günümüzün Türkçesi kullanıldı, ama bütün kavramların o dönemin Osmanlıcasındaki çağrışımları aynen yansıtılmaya özen ve çaba gösterildi.

Âli Paşa'nın Siyasi Vasiyyetnâmesi

Mehmet Emin Âli Paşa, 1812-1871 yılları arasında yaşadı. Divan-ı Hümâyun Kalemi'nde yetişti. 1833'te Tercüme Odası'na geçerek Hariciye mesleğine atılmış oldu. Az zamanda yükselerek 1846 da Hariciye Nazırı, 1822'de de Sadrıâzam oldu. Fakat siyasette öne geçerek, Fuad'la beraber, hatta onun dahi üstadı olarak devlet dizginlerini ele alması 1855'teki ikinci sadaretinden sonradır. Âli, 1871 Eylülünde ölümüne değin siyasî kudretini korumuştur.[10]

Âli Paşa da arkasında Sultan Abdülaziz'e hitaben yazılmış bir siyasî vasiyyetnâme bırakmıştır. Bazı kaynaklarda Âli'nin ölümünün hemen ertesinde vasiyyetnâmesinin gazetelerde yayımlanmış olduğu söyleniyor, fakat yer ve tarih belirtilmiyor.[11] Vasiyyetnâmenin bizim bildiğimiz ilk yayımlanışı ölümünden oldukça sonradır: 1910'da, **La Revue de Paris**'de.[12]

Vasiyyetnâmeyi tartışan Mehmed Galip, bunu Âli Paşa'nın yazmış olmasına pek ihtimal vermiyor.[13] Davison ise, Mehmed Galib'in düşüncesinin sağlam bir temele dayanmadığına haklı olarak işaret ederek, vasiyyetnâmeyi Âli'nin yazdığına dair elde kesin kanıt olmamakla beraber, "her kim yazmış olursa olsun Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ve Âli'nin siyasi görüşlerini iyi bilen bir kimse olduğu muhakkaktır," sonucuna varıyor.[14] Vasiyyetnâmeyi özetleyerek

---

[9] Cevdet Paşa, "Ma'rûzât," **Türk Tarih Encümeni Mecmu'ası**, XVI (1926), no. 15 [illegible] 165-166; yine Cevdet Paşa, **Tezâkir**, y.h, C. Baysun, 4 cilt, Ankara, 1953-1967, III, 10[illegible]

[10] Âli'nin özgeçmişi için bakz, A.H. Ongunsu, "Âli Paşa," **İslâm Ansiklopedisi**, ss. 33[illegible] A.F. Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme**, ss. 56-140, ve İ.M.K. İnal, **Son Sadrıazamlar**, ss [illegible]

[11] M. Galib, TEOM, I, s. 70; Davison, **Reform**, s. 416 n.2.

[12] Aali-Pacha, "Testament Politique," **La Revue de Paris**, XVII, no. 7, Mart-Nisan [illegible] ss. 505-524 ve no. 9, Mayıs-Haziran 1910, ss. 105-124. Ayrı basım, Coutommiers, 19[illegible]

[13] M. Galib, TEOM, I, 73-74.

[14] Davison, **Reform**, 417-418.

günümüz okurlarına tanıtmış olan değerli edebiyat tarihçisi Cemil Meriç ise yazarının Âli Paşa olduğuna inanıyor.[15]

Sultan II. Abdulhamid'in Yıldız Saray Evrakı arasında bulunan bazı belgeler, Cemil Meriç'in görüşünü destekliyor. Söz konusu belgeler, vasiyyetnâmenin II. Abdulhamid'e biri 1893'te öteki belirsiz bir tarihte sunulmuş olan iki suretini içeriyor. İki suret, ayrı el yazılarıyla kaleme alınmış, ama ikisi de Fransızca ve **La Revue de Paris**' de yayımlanmış olan metinle aynı. Yalnız suretlerden birinin bazı sayfaları eksik. Tamam olan surete **La Revue de Paris** metninde bulunmayan bir önsöz eklenmiş. Belgeler arasında, bu önsözlü metni II. Abdulhamid'e sağlamış olan mütercim Yasef Efendi'nin bir mektubu da var.[16]

Yasef'in mektubuna göre, vasiyyetnâme, "Âli Paşa'nın tertip ve tarifi üzerine" özel katibi İşnaydır (Schneider) tarafından kaleme alınmış. Âli Paşa, Bebek'teki yalısında hasta yatarken dikte ettirmiş olmalı.

Metnin aslının Fransızca olması ve Lövanten bir katip kullanılması bize bugün ters gelebilir. Ama daha önce de söylediğimiz gibi, o devrin ricali için Lövanten katip ve Fransızca kullanmak doğaldı. Mithat Paşa'nın kâtibi Ohannes Efendi'yi, padişaha Fransızca mektuplar yazan Mustafa Fazıl Paşa'yı ve bütün eserlerini önce Fransızca kaleme alan İttihatçı sadrıazam Said Halim Paşa'yı hatırlayalım. Nitekim, Abdulhamid'e sunulan vasiyyetnâme suretinin önsözü de Fransızca. Bu önsözden, Âli'nin ölümünden sonra vasiyyetnâmenin birkaç suretinin çoğaltılarak zamanın ricali ve bazı gazetecileri arasında elden ele dolaştığı ve tartışıldığı anlaşılıyor.

Yine Yasef'in mektubuna göre, vasiyyetnâmenin aslı Schneider'in kayınbiraderi Bianchi'de imiş. Bianchi'nin nerelerde olduğu Yasef'in mektubundan anlaşılmıyor. Ama Schneider, o sıralarda İstanbul Belediyesi 6. Dairesinde çalışmakta, bir yandan da çeşitli yabancı gazetelere muhabirlik yapmaktaymış. Scheider'in ne idiğü karışık bir adam olduğunu, bunu Abdulhamid'in de zaten bildiğini söyleyen Yasef, sözlerini, "Bununla beraber, eser tetkik edilince... bir çok zaman evvel, vatanını seven bir kimse tarafından yazılmış olduğu... içeriğinden anlaşılmaktadır,"[17] diyerek bitiriyor.

Vatanını seven kimseden Yasef'in kastettiği Âli Paşa'dır. İfadenin dolaylılığı, vasiyyetnâmenin yazarının Âli Paşa olduğuna dair kesin bir yargıya hala varılama-

---

[15] Cemil Meriç, **Ümrandan Uygarlığa**, İstanbul, 1974, ss. 28-38.

[16] T.C. Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (YEE): 33/442/73/90. Bu belgelere dikkatimi çeken üstad Hayri Mutluçağ ve değerli arşivci Mehmet Aksoy'a teşekkürü borç bilirim.

[17] YEE: 33/442/73/90

yacağını düşündürtebilir. Ne var ki, Davison'un da dediği gibi, vasiyyetnâmenin içeriği Âli Paşa'nın görüşleriyle tam bir uyum içindedir.

Bu uyumu kanıtlamak düşüncesiyle, vasiyyetnâmenin yanısıra, kesin Âli Paşa'ya ait olduğu bilinen bir başka belgeyi de Osmanlıcasından aktararak sunmayı uygun gördük. Bu belge, Âli'nin 1867'de, ısyan yatıştırmak üzere gittiği Girit'ten Padişaha gönderdiği ünlü "layiha", yani rapordur. Vasiyyetnâme ve layiha'da dile getirilen görüşler arasındaki benzerlik açıktır.

Aynı görüşlerle yazılmış bir başka belge daha var elimizde: Şimdiye değin hiç bir yerde yayımlanmamış, yine II. Abdulhamid'in Yıldız Saray Evrakı içinde bulunan ve Âli Paşa'ya atfedilen Türkçe bir vasiyyetnâme.[18]

Biçim bakımından Fransızca vasiyyetnâmeden farklı ve onun aslı, çevirisi ya da özeti olması söz konusu değil. Bu belge hakkında bütün bildiğimiz, ekli bir nottan ibaret. Sadeleştirerek yazarsak: "281 tarihinde eski sadrıazamlardan merhum Mehmed Emin Âli Paşa'nın yazdıkları vasiyyetnâmeleri suretidir ki, içeriği önemli ve siyasidir."

"281" tarihi garip. Yazılışında ya da bizim okuyuşumuzda bir hata olmadığını düşünürsek, Hicrî takvime göre 1864-65, Malî takvime göre de 1865-66 yıllarını ifade eder, yani Âli'nin ölümünden en az beş yıl öncesini. Biz, bir yoruma girişmeksizin bu belgeyi de Osmanlıcasından çevirerek, 'esas' vasiyyetnâme ve layihanın ardısıra aşağıda sunuyoruz.

1871 tarihli vasiyyetnâmeyi 'esas' almamız, içeriğinin zenginliğinin yanısıra, kim tarafından yazılmış olursa olsun, Osmanlı aydınları arasında elden ele dolaşmış ve nihayet Sultan II. Abdulhamid'in eline de geçmiş olmakla pekişen belgesel niteliğindendir. Abdulhamid'in kendi kaleme aldığı ve aldırttığı çeşitli yazılarda Âli Paşa'nın vasiyyetnâmesinin izlerini görmek mümkündür.[19]

Vasiyyetnâmeyi **La Revue de Paris**'te çıkan şeklini esas alarak Fransızca'dan çevirdik. 1867 layihasını ise Yıldız Evrakı içinde bulduğumuz bir suret ile Ali Fuad Türkgeldi'nin **Rical-i Mühimme-i Siyasiyye**'sinde içerilen suretini[20] esas alarak Osmanlıcadan çevirdik. Her üç çeviride de bugün konuşulan Türkçeyi kullandık, ama kavramların o dönemin Osmanlı aydınları arasındaki çağrışımlarını korumaya dikkat ettik.

---

[18] YEE: 33/1369/73/91.

[19] Bundan her konuda Abdulhamid'in Âli'ye katıldığı sonucu çıkmamalıdır. Bir çok konuda Abdulhamid, Âli'nin önerilerinin tersini uygulamıştır, ama bilinçli olarak. Âli ve Abdulhamid'in görüşlerinin bir karşılaştırılması için bakz. Akarlı, doktora tezi. Bu tez yakında Türkçe yayımlanacak.

[20] YEE: 14/1357/126/10 ve A. Fuad Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme**, ss. 118-127.

Çevirmesi bize en zor gelen kavramlar, "millet", "kavim", "cemaat" gibi Osmanlıca kullanışları, Tanzimat döneminde bugünkü çağrışımlarına doğru evrimleştiği bir sırada oldukça kaypaklaşmış terimler oldu. Âli Paşa, Avrupa'dan söz ederken "millet" kavramını tam bugünkü anlamıyla kullanıyor. Osmanlı yönetimindeki topluluklardan söz ederken ise, "millet", "dinî cemaat" anlamını kazanıyor. Örneğin, "Rum Milleti", Rum Kilisesi'ne, "Bulgar Milleti", Bulgar Kilisesi'ne bağlı insanlar olarak beliriyor. Âli Paşa, bir yandan Namık Kemal'in bütün cemaatleri içeren "Osmanlı Milleti" kavramını reddederken, öte yandan arada sırada kullandığı "milletimiz" sözcüğünden kastı, "İslam Milleti" oluyor. Türkler, Araplar, ya da kimi Katolik, kimi Protestan, Rum veya Gregoriyen, ayrı Hristiyan kiliselerine bağlı Ermenilerden toplu olarak söz ederken de "ırk" ve "kavim" kavramlarını tercih ediyor. Gerçi Âli Paşa, Osmanlı ülkesinin dinî cemaatlerinin ve kavimlerinin bugünkü anlamıyla "millet"leşmekte olduğunu görüyor. Ama bu dönüşüm henüz tamamlanmamış bir süreç halindeyken, geleneksel Osmanlı yapısını yansıtan kavramlar, yeni durumların gerisinde kalıyor. Biz, bu geçiş durumunu ifade ettiği gerekçesiyle söz konusu kavramları kullanırken Âli Paşa'nın diline bağlı kaldık.

Âli ve Fuad Paşa'ların devlet dizginlerini elde tuttutkları Tanzimat döneminin geçiş niteliği, salt bazı kavramların belirsizliğinde değil, sunduğumuz belgelerin genel içeriğinde de yansıyor. Yer yer çelişkiler, paşaların kafa karışıklığı dikkatli okurların gözünden kaçmayacaktır. Ama biz buradaki görevimizi belgecilik olarak niteleyerek, bu konudaki yorumlarımızı bir başka çalışmaya erteleyeceğiz. Şimdi, bırakacağız Fuad ve Âli paşalar konuşsunlar.

EDA

FUAD PAŞA'NIN SİYASİ VASİYYETNÂMESİ[21]

Haşmetmeab Efendimiz:

Şunda yaşayabileceğim ya bir kaç gün ya da bir kaç saat kalmıştır ki onları kutsal bir görevin yerine getirilmesine hasr etmek, uzun yılların ve çok acı tecrübelerin semeresi olan son fikir ve görüşlerimi dile getirerek ayaklarınız önüne sermek isterim.

Elimdeki yazı sizin göz gezdirmeniz için sunuldukta, ben bu âlemi terk etmiş olacağımdan, arz edeceğim hususları tam bir güven ile değerlendirebilirsiniz. Mezar derinliklerinden yükselen ses, sadece sadakatten söz açar.

Cenab-ı Hak sizi onurlu olduğu kadar da tehlikeli olan bir görevle yükümlendirmiştir. Bu görevi hakkıyla yerine getirmek için Osmanlı Devleti'nin tehlikede olduğu acı fakat önemli gerçeğini etraflı olarak mutlaka düşünmelisiniz.

Komşularımızın hızlı gelişmeleri ve atalarımızın akıl erdirilemeyecek hataları, bugün şu son derece vahim durumda bulunmaklığımıza yol açmakla, böyle dehşetli bir tehlikeden korunmak için Zât-ı Şahaneniz'in geçmiş ile ilgiyi keserek, bizi yeni gelişme ufuklarına yöneltmeniz zorunludur.

Vatansever geçinen bazı cahiller, eski usullerle de Osmanlının geçmişteki heybetinin canlandırılmasının mümkün olabileceğine sizi inandırmak isterler. Afvolunmaz bir hatalı görüşün sonucudur bu düşünce. Gerçi komşularımız, atalarımızın zamanındaki durumda bulunsalardı, eski usullerimiz Zât-ı Şahaneniz'in bütün Avrupa'ya sözünü dinletebilmesine yetebilirdi. Ne yazık ki komşularımız bundan iki yüzyıl önceki durumlarından pek çok ileri gidip, gelişmişler ve hepsi de bizi geride bırakmışlardır.

Gerçi biz de ilerledik. Şu anda hükümetiniz atalarınızınkinden daha fazla kaynağa sahip ve gelişmeye açıktır. Ancak bu göreli üstünlük, yüzyılımızın gereksinmeleri karşısında hiç hükmünde kalır. Bugünkü günde Avrupa'da söz sahibi olarak yaşayabilmemiz için gereken şey, seleflerimizin düzeyini tutturmak ya da onlardan ileri gitmek değil, gelişme yolunda şimdiki komşularımıza yetişmek ve onlarla bu yolda gururla yarışmaktır. Düşüncemi gereğince açıklayabilmek için

---

[21] J. Lewis Farley, **Egypt, Cyprus and Asiatic Turkey**, London, 1878, ss. 228-245, Fuad-Pacha, "Testament politique," **La Revue de Paris**, IIi, no. 21 (Kasım 1896), ss. 126-135, ve Mehmed Galip, TOEM, I (1326/1911), ss. 75-94'te verilen suretler karşılaştırılarak çevrilmiştir. Metindeki vurgular, Farley'in kitabındandır.

şöyle söyleyeyim: ihmaller yüzünden mahvolma felâketinden kurtulabilmekliğimiz, İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmaklığımıza bağlıdır. Bizim için artık önemli olan **çok terakki etmek** değil, fakat kesin olarak **Avrupa'nın öteki ülkeleri kadar terakki etmek**tir.

Görkemli ülkeniz her hangi bir Avrupa devletinden ileri gitmekliğimizi sağlayacak bütün gerekli unsurlara sahiptir. Ama böyle ilerlemek için bir şey, **bütün siyasî ve idarî kurumlarımızı değiştirmek mutlaka gereklidir.** Geçmiş yüzyıllarda yararları görülmüş birçok yasa ve düzenlemeler, bugünkü durumumuzda toplum için zararlı olmaktadır. Yaradılıştan kendini aşmak eğiliminde olan insan, kendi eserini kusursuzlaştırmak üzere sürekli çaba harcamak ihtiyacındadır.

Ne mutlu ki insan tabiatının şu belirttiğim özelliği, Müslümanlık dininin özüyle tam bir uyum içerisindedir. Çünkü dinimiz dünyanın ilerlemesini ve insanlığın kusursuzlaşmasını amaçlayan bütün akideleri içermektedir. Toplumumuzun gelişme yolunda ilerlemesini İslamiyet adına engellemeye kalkışanlar, Müslümanlıktan hiç nasiplerini almamış, anlayışsız, bilinçsiz cahillerdir. Bütün öteki dinler insan kafasının gelişmesini engelleyici bir yığın dogma ve değiştirilemez kurallar ile bağlıdır. Esrarlı perdeler ve kilisenin yanılmazlığı kavramı gibi bukağılardan arınmış olmakla, yalnız İslamlık, bize aklımızı iyi kullanıp dünyanın terakkisi, yolunda ilerlemekliğimizi emretmekte ve değil Arabistan'da ve Müslüman ülkelerde, hatta yabancı yerlerde, Çin'de, dünyanın en ırak köşelerinde bile bilim ve beceri ışığını aramaya bizi yöneltmektedir.

İslamlığın emrettiği bilim, başkalarının tahsil ettiği bilimden farklıdır sanılmasın. Katiyyen. Bilim tektir. Akıl ve idrak dünyasını her yerde aynı güneş ışıtır ve ısıtır. Ve madem bizim inançlarımızca İslamlık, evrensel gerçeklik ve bilginin bir ifadesidir, o halde yararlı bir buluş, yeni bir bilgi kaynağı, nerede bulunmuş olursa olsun, ister putperest ister Müslümanlar arasında, ister Medine ister Paris'te olsun, her zaman İslam'a aittir.

Dolayısıyla, Avrupa'nın buluşu olan yeni yasa ve gelişme araçlarını bizim de benimsemekliğimize bir engel görülemez. Dinimizi gerçek özünü kavrayacak derecede iyi bilirim. Bilincim de dile getirdiğim düşünceleri tartacak kadar yerinde ve berrak. Evrenin Mutlak Hakimi'nin kutsal huzuruna çıkmak üzere ölümlü dünyayı terk etmekte olduğum bir zamanda, Padişah'ıma, ülkeme ve dinime karşı nankörlük etmeye kalkışmayacağım apaçıktır. Bu bakımdan, sözlerime itimad buyurunuz. Avrupa'dan örnek aldığımız kurumların hiç birinde dinimizin özüne aykırı görülebilecek herhangi bir yan katiyyen yoktur. Sizi yeminle temin ederim; **herhangi bir devletin artık Avrupa'da varlığını sürdürebilmesi için gerekli ve zorunlu olan** bu önemli kurumları İslamlığın güvenliği için bir an önce mutlaka benimsemeliyiz. Şunu da yeminle temin ederek eklerim ki, Devlet'inizin yönetimini bu doğrultuda değiştirerek ıslahla dinimizin kutsallığına aykırı hiç bir şey yapmış olmayacağınız bir yana, bütün Müslümanlara şimdiye kadar en şanlı atalarınızın

düşlerinde bile akıllarından geçmemiş, en yasal ve adaletli, en övgüye yaraşır ve onurlu bir hizmette bulunmuş olacaksınız. Böyle yeniden hayat bulmamız gibi büyük bir iş, birçok sorunu içerir.

Bunlar üstünde ayrıntılı olarak durmaya ne gücüm ne de yaşamak için kalan zamanım yeter. Ama kendisiyle dost ve kardeş olarak yaşadığım büyük bir adam[22] sizin yanınızda olacaktır. Cenâb-ı Hak onu size bağışlasın! Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve refahına hizmet edecek bütün yolları herkesten iyi bilir. Ben, önce onun sayısız tecrübelerinden kaynaklanan olgun bilgi ve dirayetine başvurarak emin olmaksızın Zât-ı Hümayununuz'a hiçbir öneri ve öğütte bulunmamışımdır. Sizden rica ediyorum, Efendim, ondan güveninizi esirgemeyiniz. Güveniniz mutlak olsun; çünkü büyük nazırların devlet işlerindeki üstün başarıları, büyük hükümdarların kesin güvenleri sayesinde gerçekleşir. Zât-ı Şahaneniz'e vermeye kalkıştığım öğüt, o sadık bendeniz Devlet'in ihtiyacı olan hizmetleri yerine getirirken, eşsiz yeteneklerinin cahil meslektaşlarca sekteye uğratılmasına fırsat vermemenizdir. Onun emek ve çabalarına en çok zararı dokunacak şey, kendini anlamaktan aciz bir takım adamlarla beraber çalışmak zorunluğunda kalması olacaktır.

Şimdi de dış ilişkilerimiz hakkında bir iki söz söylemek isterim. Esas bu bâbda Devlet'imizin görevi büsbütün güçtür. Düşmanlarımızı kendi başımıza uzaklaştırmaya iktidarımız yetmediğinden, dışarıdan dost ve müttefik aramağa mecburuz. Düşmanlarımızın haksız ve kasıtlı birçok çıkarlarının ağır baskısı altında tarifi olanaksız bir güç yere sıkıştık. Haklarımızın en önemsizini bile korumak için atalarımızın ülkeler fethine sarf ettiklerinden fazla güç, beceri ve cesaret göstermemiz gerekiyor.

Yabancı müttefiklerimiz içinde en önemlisi İNGİLTERE'dir. Dış politikası ve dostluğu, siyasî kurumları denli metindir. İngiltere'nin bize çok büyük hizmet ve yardımları dokunduğu gibi, bundan böyle yapacağı yardımlardan da vazgeçemeyiz. Her ne olursa olsun, dünyanın en sabırlı ve metin milleti olan İngilizler, bizim en önde gelen ve en son (vazgeçeceğimiz) müttefiklerimiz olacaklardır. Bendenizce, Bâb-ı Âli'yi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense birkaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir.

FRANSA, son derece iyi idare etmeye zorunlu olduğumuz bir müttefiktir. Bu zorunluk, Fransa'nın etkin desteğini sağlamak gereğinden çok, varlığımızın devamını tehlikeye koyabilecek iktidara sahip bulunmasındandır. Bu şövalye ruhlu millette duygusallık ince hesaptan fazla olduğundan, düşmanlarında bile olsa, gelişme isteği taşıyanlara ve haşmetli fikirlere karşı sevgi ve saygı duyarlar. Bu gönlü yüce insanlann dostluğunu korumak için onların fikirlerinden geri kalmayarak, hem hayal güçlerine hem de öz-benliklerine **(esprit)** hıtab eden gelişme girişimlerinde bulunulmalı. Fransa, hakkımızdaki olumlu görüş ve umutlarının boşa

---

[22] Âli Paşa kastediliyor. (Çev.).

çıktığını gördüğü gün, bizi zararlı çıkartacak ve sonumuza sebep olacak bir takım düzenlemelere bizzat kalkışacaktır.

AVUSTURYA, Avrupa'daki özel çıkarları yüzünden düştüğü güç durum karşısında Doğu siyasetinde ölçülü davranmak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı sırasında işlediği büyük hatanın ve Almanya'dan sürülüp çıkarılmasının sonucunda, kendisine yöneltilecek tehditlerin bundan böyle Kuzey'den geleceğini görmektedir. Aynı tehlike hiç kuşkusuz bizi de tehdit ettiğinden, Viyana'ca akıllı ve uzak görüşlü bir politika izlendiği sürece Avusturya, Bâb-ı Âli'nin doğal bir müttefiki olarak kalacaktır. Bir yüzyıldan aşkın, Doğu'da asayişi ihlal edip duran bu büyük tehlikenin tam olarak ortadan kaldırılması, Bâb-ı Âli ile Avusturya'nın ittifakı ve bu ittifakın da bütün Batılı müttefiklerimizce desteklenmesine bağlıdır.

PRUSYA'ya gelince, şimdiye kadar Doğu sorunlarına karşı kayıtsız durmuşsa da, Alman birliğini gerçekleştirme siyaseti gereğince bizi feda edivermesi hiç de olanak dışı değildir. Ama, bu birliği bir kere sağladıktan sonra Almanya'nın kendisinin de en az öteki büyük Avrupa devletlerininki kadar Doğu Sorunu'yla yakından ilgili çıkarları olduğunu anlamakta gecikmeyeceği muhakkaktır. Yine de Cenab-ı Hak muhafaza buyursun, Almanya, Avusturya topraklarını Avrupa vilayetlerimize düşmanlarımızın el koymasına göz yummak karşılığında zaptetmiş olmasın.

Sonunda RUSYA'ya, Devlet'imizin ısrarlı düşmanına geldi söz. Rusya'nın Doğu'ya doğru yayılması Moskova'nın kaderinin kaçınılmaz bir yasası. Bendeniz de bir Rus nazırı olsam İstanbul'u zabt için dünyayı altüst ederdim. Dolayısıyla, Rusya'nın saldırgan hareketleri karşısında ne şaşkınlığa düşmeli ne de şikayetçi olmalıyız. Bugün aleyhimizde ilerliyorsa, bu, bir zamanlar bizim Bizans'a karşı hareketlerimize benzer, aradaki biçimsel ayrılığa rağmen. Bu bakımdan, Moskova istilâsına karşı salt mevcut haklarımıza dayanmaya kalkmak çocukça bir iş olur; bize gerekli olan hak, **kuvvet**tir. Yeniden canlandırmaya boşuna çabalayacağımız eski, tarihî kuvvetimiz değil, fakat çağdaş bilim ve fikirlerin bütün Avrupa halklarına bahşettiği o dayanılmaz kuvvettir. Büyük Petro'dan beri Rusya muazzam bir gelişme kaydetti, pek yakında demiryolları sayesinde gücü bir kat daha artacak. Ama beni en çok ürküten şey, Rusya'nın yayılmacı siyasetine karşı Avrupa'da kitlelerin giderek takındıkları teslimiyet ve umursamazlık havasıdır.

Orta Asya olayları karşısında İngiltere'nin kayıtsızlığı beni hem şaşırtıyor, hem de korkutuyor. Ama beni daha da telaşlandıran husus, Kafkas isyanının bastırılmasıyla Rusya'nın durumunda ortaya çıkan değişikliktir. Hiç kuşkum kalmadı; ileride bir çatışma koptuğunda Rusların en şiddetli saldırıları Anadolu üstüne yönelecektir. Bu bakımdan, Haşmetmeab, silahlı kuvvetlerimizi düzenlemeye aralıksız gayret göstermelisiniz. Belki müttefiklerimiz yardımımıza zamanında yetişebilmek için serbest bulunamazlar. Avrupa'da bir iç mücadele, ya da Rusya'da da bir Bismarck'ın ortaya çıkması dünyanın çehresini değiştirebilir.

Bütün devletlerin işleyebilecekleri birçok budalaca hata düşünebiliyorum; hatta böyle hatalar işlemek bir bakıma onların hakkıdır. Ama, dünyanın en korkunç baskı düzeninin, yüz milyar barbarın başına geçip, onları uygarlığın bütün olanaklarıyla silahlandırarak, her adımda Fransa genişliğinde iller ve ülkeler yutmasına ve bir yanda Asya'yı silahlarıyla kuşatıp, öte yanda Panslavizm aracılığıyla Avrupa'yı sinsi sinsi zayıflatırken, ikinin biri barış sevgisi namına giriştiği protestolarla ve artık gerçekten yeni fetihlere kalkışmayacağına dair verdiği kesin karar ve sözlerle ileriye atılmasına, son derece garip bir kayıtsızlıkla göz yuman devletlerin hangi ince akla hizmet ettiklerini itiraf ederim ki tam olarak anlayabilmiş değilim.

Rusya'dan açılan söz, beni İRAN'dan da biraz bahsetmeye getiriyor. Sürekli kargaşalık içinde ve Şiilik taassubu pençesinde bulunan bu ülkenin hükümeti, her zaman bizim düşmanlarımızla birlik ve anlaşma halinde olmuştur. Kırım Savaşı sırasında dahi Rusya'yla anlaşıp, amaç birliği yaptı. Düşmanca hesaplarını gerçekleştirememesi, Batı'nın ihtiyatlı ve uyanık diplomasisi sayesindedir. Bugünkü günde Şah hükümeti Petersburg kabinesinin dümen suyundadır. Bâb-ı Âli bir yerde meşgul olmadığı sürece acz ve bilgisizlik içinde bulunan ve kendi başına bir işe kalkışamayacak olan itibarsız İran hükümeti bizimle dalaşmaya cesaret edemez. Ne var ki, Rusya ile ilk çatışmamızda, bütün tedbirli ve iyi niyetli tutumumuza rağmen, İran, siyasi bağımlılığı ve, daha önemlisi, kör kıskançlığı yüzünden en uzlaşmaz düşmanlarımız sırasında yerini alacaktır. Bereket versin ki, Bâb-ı Âli, maddi kaynaklarına ek olarak, böyle barbar bir istibdadın altında ezilen, bir sürü hükümet buhranlarıyla karşı karşıya ve her yandan Sünni'lerle çevrilmiş bulunan bir ülkeye haddini aştırmayacak manevi olanaklara da sahiptir. Bu konudaki çıkarlarımızı etkileyen ama tamamıyla ihmal etmiş olduğumuz birçok karmaşık sorun var. Bunlar hakkında yalnız Âli Paşa, Zât-ı Şahaneniz'e bilgi verebilir.

YUNANİSTAN'ı da unutmamalıyız. Gerçi kendi başına kalsa önemsiz bir ülkedir, ama kuvvetli bir düşman elinde fesat aleti haline gelir. Avrupalı şairler, bu krallık taslağına yaktıkları türkülerle, bundan ikibin yıl önce yok olmuş bir ulusu yeniden canlandırmayı umdular. Homer ve Aristo'nun ülkesini canlandıralım derken, sadece bir anarşi, fesat ve haydutluk ocağını tutuşturmuş oldular. Bâb-ı Âli, Rumlar arasında dirayetli memurlar bulabilir, ama Yunanlık ruhu özünde her zaman bizim davamıza düşman kalacaktır. Şanlı bir tarihin anıları, bizim bugünkü Rumlarımızla arasında yüzyıllarca sürmüş yozlaşmışlık, bilgisizlik ve asalaklık da olsa, bu bencil ırkın içinde daha uzun bir zaman eski Doğu (Roma) İmparatorluğu'nu her türlü canbazlıkla yeniden kurma umudunu yaşatacaktır; o İmparatorluk ki, Yunanlıların elinde Bizans İmparatorluğu, ya da pek yaraşan öteki adıyla, **Aşağı** İmparatorluk derekesine düşmüştür. Bu içten pazarlıklı ve garezkâr ulusun girişimlerine karşı en etkin güvencemiz, Yunanlıların insanı tiksindiren boş-gurur ve kendini beğenmişliği karşısında Doğu'lu bütün ırkların giderek artan bir nefret duymalarıdır.

Bizim izlememiz gereken siyaset, Rumları öteki Hıristiyan tabaamızdan mümkün olduğunca yalıtlamaya çalışmaktır. Katolik papazlarının ya da Rusların kucağına itmemek kaydıyla, Bulgarları Rum Kilisesin'in nüfuzundan sıyırmak özellikle önemlidir.

Bâb-ı Âli, Ermenilerin Rus Ortodoks Kilisesi'ne katılmaları yolunda çevrilen dolaplara katiyyen izin vermemelidir. İnsanları din adamlarının etkisinden sıyırarak birbirleriyle daha uyumlu ilişkiler kurmalarını mümkün kılan felsefî düşüncelerin Hıristiyan tabaamız arasında gelişmesini teşvik etmek de yararlı olabilir. Ama hemen belirtmeliyim ki, bizim için en basiretli siyaset, hiç kuşkusuz, Devlet'i ne olursa olsun bütün dinî sorunların üstünde tutmaktır.

İçişlerimize gelince, bütün çabalarımızı tek bir amaca yöneltmek zorundayız: **ülkemizde yaşayan çeşitli halkları kaynaştırmak.** Bu kaynaşma gerçekleşmeksizin Osmanlı Devleti'nin sürdürülmesi bana gerçekten olanaksız görünmektedir. Bundan böyle, bu büyük Devlet, ne Rumların ne de Islavların, ne tek bir dinin ne de tek bir ulusun devleti olabilemez. Doğu İmparatorluğu yalnız bütün Doğu'luların samimi ve kardeşçe birliği sayesinde varlığını sürdürebilir.

Güçlü bir Almanya, kırk milyon nüfuslu Fransa, coğrafî konumu itibariyle sağlam bir güvenlik içindeki İngiltere; bütün bu büyük milletler varlıklarını daha uzun süre kendi başlarına etkin ve yararlı bir şekilde sürdürebilirler. Ama bir Karadağ ya da Sırp Prensliği, veya bir Ermenistan Krallığı, ne kendilerine ne de hiç kimseye bir yararları dokunmayan, insanlığın gelişmesine zararlı ve dünya barışını tehdit eden anlamsız devletçikler, insanoğlunun eski çırpınışlarının zavallı kalıntıları ve yeni fatihler için kaçınılmaz birer av olmaktan öte geçemezler.

Çağdaş devletlerin şekil bulmasında kalıcı tek yaklaşım, büyük birlikler oluşturmaktır. Bu bakımdan, bizim Devlet'imizin de mahvını önleyecek biricik yol, onu, bütün insan unsurlarımızı **ırk ve din ayırımı gözetmeksizin** kucaklayan geniş ve sağlam bir temel üstünde yeniden bina etmektir. İşte bu noktada önemli güçlüklerle karşılaşıyoruz. Hıristiyan halklarımız, kendilerini bize bağımlı kılan bağlardan birdenbire kurtuluvermiş olmakla eski efendilerinin yerine geçmeye pek hazır görünmekteler. Özellikle Ermeniler saldırgan bir tutum takındılar. Heyecanlarını yatıştırmak için, içlerinde Devlet'imizin Birlikçi ilkelerini içtenlikle benimseyecek olanlarına kamu hizmetlerini açmaktan başka çare yoktur. Bizim bütün Hıristiyanlarımızın genellikle biri manevî, öteki siyasî, iki ayrı dini var. Bunlardan manevî olanı hükümetimizi hiç bir şekilde ilgilendirmemelidir. Ama siyasî dinleriyle ilgili her husus yakından izlenilmelidir, çünkü bunlar varlığımızla bağdaşmayan bir çok görüşü içermektedir. Bir Paşa'nın Allah'a Musa'nın koyduğu kurallar çerçevesinde, ya da Hıristiyanlık usulünce tapınması olgusu, onun hizmetlerinden, bilgi ve becerisinden kendimizi mahrum etmemizi hiç gerektirmez. Ama aynı Paşa, ülkemizin birliğini aklından çıkarıp, Bizans İmparatorluğu hülyalarına

kapılır, ya da bir Kilikya Krallığı kurulması emeline koşulursa, o zaman sadık bir memur olmaktan çıkar ve yerinden a'ınması zorunlu olur.

Devletin ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği - bendenizce, bütün kamu görevlilerinden beklenmesi gereken tek nas, tek dogma budur. Bu bereketli ilkenin ürünlerini hakkıyla devşirebilmek için, Zât-ı Şahaneniz, her şeyden önce adalet çarkının yeniden düzenlenip ıslahına himmet buyurmalısınız. Güç, fakat bir an önce hareketi gerektiren kaçınılmaz bir iş.

Bütün vatandaşların can ve mal güvenliği yasal güvence altına alındıktan sonra Hükümet-i Seniyye'nizin vazgeçilmez bir görev sayması gereken ilk tedbir **yollarımızın yapımıdır.** Avrupa ülkeleri kadar demiryoluna sahip olduğumuz gün, Zât-ı Hümayununuz dünyada en önde gelen bir devletin başında olmuş olacaksınız.

Bunlardan başka, önemini tariften aciz kaldığımız bir sorun daha var: **Kamu Eğitimi** yani toplumsal değişmenin biricik esası ve her maddî ve manevî büyüklüğün tükenmez kaynağı. Ordu, donanma, devlet yönetimi, hep aynı soruna bağlı. Bu esas temel atılmış olmaksızın, ilerisi için, ne güç kazanmak ne bağımsızlık, ne hükümet ne de bir gelecek düşünemiyorum. Dinimizin son derece aydınlık, yol gösterici özüne rağmen, bizde genel eğitim çeşitli sebeplerden çok geri kaldı. Sayısız medreselerimiz ve bunların bir işe yaramadan kullanıp durdukları nice kaynak, esaslı bir millî eğitim düzeni kurabilmekliğimiz için gerekli malzemeyi bize sağlıyor. Eğer bu güzel düşünceyi ben kendim uygulamaya bir türlü girişemediysem, araya bir çok talihsiz olayın karışıp durmuş olmasındandır. Bu girişimi benim yerime gelecek olanlara vasiyyet ederim; daha yararlı ve onurlu olacak bir başka girişim düşünebilmeleri mümkün değildir.

Biliyorum, Müslümanlarımızın büyük çoğunluğu beni **gâvurluk** ve din düşmanlığı ile suçlayacaklardır. Onları bağışlarım, zira ne duygularımı ne de konuştuğum dili anlayabilemezler. Bir gün gelecek, benim, yani bir **gâvur** ve "dinsiz yenilikçi"nin, beni türlü suçlamalara boğan yobazlardan daha dindar, daha gerçek bir Müslüman olduğumu idrak edeceklerdir. Maalesef çok geç olacak, ama onların elinde kaçınılmaz bir felakete sürüklenmekte olan din ve devletin kurtuluşu uğrunda her hangi bir şehitten daha az çabalamamış olduğumu teslim edeceklerdir. Dinî ve beşerî bütün kurumlar için geçerli olan birinci yasa kendini koruma yasasıdır. Giriştiğimiz bütün ıslahat hareketlerinde bendeniz İslam'ın korunmasından başka neye hizmet etmeye çabaladım? Ne var ki, kurtuluşu geçmiş önyargılara körükörüne boyun eğmek yerine, bizzat Cenâb-ı Hakk'ın İslam önünde ve yeryüzünün bütün ulusları önünde açtığı aydınlık yollarda aradım.

Zayıf ve titreyen elim artık daha fazla devam etmeme izin vermiyor. Sözlerimi tamamlarken, bütün insanca zaafları çerçevesinde gücü yettiğince iyiyi gerçekleştirmeye çalışmış ve insan kardeşlerini her zaman sevmiş olup, artık sorumluluklarının yükü altında çökerek, vicdanı rahat, dünyayı tam bir teslimiyetle, Müslüman

olarak terkederken, ruhunu rahman ve rahim olan Yüce Allah'a teslim etmekte bulunan bu sadık bendenizin ölüm döşeğindeki son sözlerini, Zât-ı Şahaneniz'in göz önüne almak tenezzülünde bulunmanızı istirham ederim.

Fuad
Nis, 3 Ocak 1869

ÂLİ PAŞA'NIN 1869'DA GİRİT'TEN YOLLADIĞI LAYİHA[23]

Dünyanın genel durumunun günden güne kesbetmekte olduğu renk ve Avrupa milletlerinin ve onlara bağlı olarak devletlerinin tuttukları ihtilalci yollar, Devlet-i Aliyye'yi de korkulu bir ortama koymuştur Sanıyoruz şu ara uğradığımız güçlük ve tehlike başka zamanlarda görülenlerden ağır ve korku vericidir.

Zira hiç bir zaman Avrupa'nın genel politikası bu kertede karışmamış ve Devlet-i Aliyye topraklarında Rusya'nın kışkırtıcılığı bu derece meydan bulmamıştır. Bundan onbeş-yirmi yıl önceleri, Rusya Devleti doğu taraflarında işi azıtmaya başladığı anda, bütün Avrupa devletlerini ve özellikle İngiltere ve Fransa'yı karşısında bulur ve onların korkusundan oldukça sinip otururdu. Bu birbirini çekemezlik, Devlet-i Aliyye'yi dış ilişkileri açısından sağlam bir yerde bulundurur idi.

Yeri Cennet olsun, Sultan Mahmud Han hazretleri zamanında baş gösteren Mısır sorunundan dolayı Rusya Devleti'yle akdolunan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın zararsızca geçmesi ve daha sonra Mençikof'un elçiliğiyle sunulan ılımlı önerilere İngiltere ve Fransa devletlerinin savaş açarak cevap vermesi yukarıdaki savımıza yeterli kanıttır.

İşte bu yönleriyle dış güvenliğimiz mükemmel ve içeride de Hıristiyan tabaanın fikir ve yönetimleri şimdikinden daha uygun ve kolay olması dolayısıyla ilerisi o denli karanlık ve korkulu görünmemekteydi.

Son savaşın[24] sonucu olarak Paris'de akdolunan barış antlaşması ile Devlet-i Aliyye'nin ülke bütünlüğünün büyük devletlerin güvencesi altında olacağına ve Yüce Padişah Hazretlerinin tabaasıyla olan ilişkilerine devletlerin ne tek tek ne de birlikte karışmayacaklarına dair resmen söz verilmesi güven sağlar sanılmıştı. Bu güvenin bir süre olsun devam edeceği ve Devlet-i Aliyye'nin o süreden yararlanarak işini olabildiğince yoluna koyacağı umudu dahî doğmuştu. Durum böyle iken, politika usullerinde beyaz ile siyah arasındaki fark kadar bir değişme apansızın belirip, dünyayı şaşkınlığa düşürdü ve devletlerin bütün bütün yolunu şaşırttı. Ve Devlet-i Aliyye'nin güvenlikten haklı olarak umduğu yararı birden bire yok edip, boşa çıkardı.

Şöyle ki, Paris Antlaşması'nın daha imzası kurumaksızın İmparator Napolyon, İtalya'da Avusturya etkisini bitirmek kasdıyla benimseyeceği yolda Rusya Devleti'ni

---

[23] Yıldız Esas Evrakı: 14/1357/126/10 ve Ali Fuad Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, İstanbul, 1928, ss. 118-127'de verilen suretler karşılaştırılarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

[24] 30 Mart 1856'da, Paris Antlaşmasıyla noktalanan Kırım Savaşı'ndan söz ediliyor. (Çev.).

karşısında ve Avurturyalı'ya yardımcı bulmamak için akdolunmuş antlaşmadan yan çizmeye başladı. Bizim zararımızı ve Rusyalı'nın yararını gerektirecek yollara gitmeye ve sanki hiç sözleri yok gibi her işimize karışmaya ve özellikle Memleketteyn,[25] Sırbistan, Karadağ, Suriye ve Girid sorunlarında daima zararımıza çalışmaya koyuldu. Bir de, "Her millet istediği hükümdar ve hükümeti seçmek gerekir. Bir milletin istemediği bir başka, yabancı milletin hükümet etmeye hakkı olamaz," diye ortalık karıştırıcı bir usulü öne sürerek çeşitli milletlerin ve özellikle bizim Hıristiyanların zihinlerini tamamıyla karıştırıp, kışkırttı.

İngiltere Devleti ise bir süreden beri her yanda geçerli olan politikasını esasından değiştirip, büsbütün yeni bir kıyafetle, ticaret ve çıkarlarını doğrudan doğruya etkilemeyen işlerde kayıtsızlık ve yansızlık usulü yoluna girdi. Böylece, iç düzeni serbestlik esasına dayandığından, yukarıda sözü edilen milleyetçilik usulüne karşı çıkamamakla, kendisinden az ya da çok yardım görmek umudu kalmadı.

Bu durumlar üzerine Fransa Devleti, İtalya'dan Avusturya Devleti'ni uzaklaştırıp, orasını küçük küçük hükümetlere bölerek, tümünün üzerinde hüküm süreyim derken evdeki pazar çarşıya uymadı. İtalya'da tek bir millet olarak yirmidört milyon nüfusu içeren büyük bir devlet kurmasıyla, Fransa başına kocaman bir belâ çıkardı. Bundan bir de Roma sorunu gibi ucu ortası bulunmaz bir sorun doğdu. Üzerine Meksika ve Almanya konularında işlediği hataların tehlikeli sonuçları da eklendi. İngiltere Devleti'nin benimsediği, yukarıda anlatılan, yansızlık usulü gereğince o yönden (yardım alma) umudu hiç yoktu. Avusturya Devleti, az zaman içinde Fransa'dan gördüğü kötülükleri öyle gerektiğinden bilmezliğe gelip de birlik olmak isteğinde bulunsa bile, yakın bir süre önce uğradığı felâketlerin açtığı yaralar, şu günkü günde kendisini her türlü hareketten alakoymaktaydı. Onun dostluğundan bir yarar gelmeyecekti. Üstelik, Prusya Devleti'yle ilişkilerinin derecesi ortadaydı. Fransa, çaresiz Rusyalılara yaklaşma zorunluğu ve ihtiyacı duydu.

Bütün bu olup bitenlerden dolayı Rusya Devleti'nin dışarıdan hiç bir korkusu kalmadı. Tersine, Avrupa'nın Fransa ve Prusya gibi en güçlü devletlerinin kendisini yanlarına çekmeğe çalıştıklarını anladı. Rusya'ya pek çok zararı olan Fransa Devleti'nin hatalarının ağır yükü altında ezilmekte olduğunu ve bundan böyle kendisince pek de hükmü kalmadığını gördü. Prusya Devleti ise öteden beri Rusya'nın yakın müttefiki idi. Özellikle şu sıralarda Prusya'nın Almanya birliği uğrunda dolabını istediğince çevirmesine engel olunmaz ise Rusya'nın Doğu'da yapacağı şeylere kesinlikle karşı çıkmayacağını Rusya biliyordu. Polonya derdini zorbalıkla ve serflik sorununu aklı başında tedbirlerle çözümleyip, sonuçlandırdı. İçeride büyük kaygılardan kurtulmasıyla, işlerini bundan böyle en etkin biçimde, istediğince yürütebilecek ve başkalarının zayıflığından ötürü en güçlü bir devlet olma aşamasına geldi.

---

[25] Eflak ve Boğdan, yani bugünkü Romanya'nın büyük kısmı. (Çev.).

Söz konusu devlet, herkesin bildiği üzere, tâ Büyük Petro zamanından beri hırslı ve doymaz gözlerini doğu beldelerine, özellikle bütün devlet ve milletlerin ele geçirmek istediği Osmanlı ülkesine dikmiştir. Ortalığı birbirine katan çevik bir at misali, Osmanlı ülkesini koşturma yeri etmiştir. Yukarıda açıklanan durumlar karşısında, dizginleri koyvermiş ve ortalıkta başka kimse de bulmamıştır. Artık istediği yönde at oynatacağı, her an her yanda görünmekte olan belirtilerle sabittir.

Benim görebildiğim kadarıyla, Petersburg kabinesi, Devlet-i Aliyye'ye durup dururken resmen savaş açmak niyetinde değildir. O yola gitmesi gerekse, dünya kamu oyu mahkemesi huzurunda haksız çıkacağını ve bu hareketine yayılmacılık anlamı verileceğini bilir. Onun için savaştan kaçınmaktadır. Bir yandan, her türlü ayartma ve özendirme yollarına başvurarak Hıristiyan halkı Devlet-i Aliyye'den şikayete ve başkaldırmaya ve haydutluğa kışkırtmaktadır. Öte yandan, kendi hile ve fesat tezgâhında dokuduğu yalancılık ve iftira bezi ile Avrupa halkının ve özgürlük ve milliyetcilik yanlılarının basiret ve akıl gözlerine körlük perdesi çekmektedir. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ı da kışkırtarak sataştırmaya çalışıp durmaktadır. Böylece, sanki kendisi ülkesinin genişlemesini ve Devlet-i Aliyye'nin mahvını aramıyor ve istemiyor görünmektedir. Fakat dindaş ve mezhepdaşları olan Hıristiyanların, Türklerin kahredici ve aşağılayıcı pençesine düşmüş olarak ebede kadar kalmalarına dayanamayacağını ileri sürmektedir. Hıristiyanların umutsuzluk içinde hep kabarıp taşmaya eğilimli olduklarından, durumlarının gerçekten ıslahı hakkında Rusya'nın iyi niyetli öğütlerinin dinlenmediğinden ve Osmanlı ülkesinde tutuşup, alev alev yayılması onca kesin olan ihtilal ateşinden söz etmektedir. Bu ateşin kıvılcımının Rusya'ya da atlayacağı korkusu, din ve mezhep birliğinden ötürü bütün Rusyalılarda doğan acıma ve sevgiye eklenince, buna Rusya Devleti'nin ne manen ne madden kayıtsız kalmak elinden gelmeyeceğinden dem vurmaktadır.

Bu tür iki yüzlü ve ara bozucu sözlerle hem bizim Hıristiyanları, hem de gerçek durumu bilmeyen ve politik fikirlerini yalan kaynağı olan gazetelerden edinen milyonlarla Avrupa halkını Devlet aleyhine çekip getirmekte ve bu yoldan istediği felâketli sonu gerçekleştirmeye çabalamaktadır. Milliyetçilik usulü adına bir çok defa isyan bayrağını açan Lehlileri kendisi zorbalıkla hükmü altında tuttuğu ve bu başkaldırmayı tamamıyla ezip bitirdiği halde, Devlet aleyhinde bir de o usulü ortaya atarak, başka yollardan giriştiği aldatmacalarını pekiştirmektedir.

Girit ihtilali dolayısıyla son olarak Rusya, Fransa ve Prusya elçiliklerince verilmiş olan notanın içeriği yukarıda açıklanan savı tamamıyla doğrulamaktadır. Mutlaka Petersbourg'da kaleme alınmış olduğunda ve bunu kabul eden devletlerin Doğu sorunlarında hep Rusyalıya uymuş olmalarının kanıtı bulunduğunda hiç kuşku yoktur.

Devlet-i Aliyye, şu güçlük ve tehlikelerin karşısında bir başına kalıyor. Milletimizin çoğalması ve tarımcılık açısından en yararlı ve gerekli olan bireylerini sürekli

silah altında kullanışsız duruma sokmaya ve belli gelirlerini bu uğurda sarfa mecbur olduğundan, ne ülkenin bayındırlığına harcedecek bir akçe ve ne de Devlet ve millete hayır ve yarar sağlayacak yasaları düşünmeğe bir dakika bulamıyor. İşte bu da düşmanlarımızın arayıp, elde etmeğe çalıştıkları tehlikeli sonucu bir yandan çabuklaştırıyor.

Çünkü İslam milletinin asker veren nüfusunun uzun süre bu duruma dayanamayacağı, Devlet hazinesinin öyle semeresiz büyük masrafları kaldıramayacağı ve kendileri asker baskısında ve gönülleri bozgunculuk ve kurtuluş isteğinde olan on milyonu aşkın tabaanın daha bir çok zaman bağımlı ve başı eğik tutulamayacağı apaçıktır. Geçmiş zamanlar tarihinin ve hele şu sıralardaki olayların dikkat sahiplerine saygınlık kazanma babında sağladığı bilgi ve tecrübelere dayanılırsa, böyle bir korkulu yerden yarım ya da ağır aksak tedbirlerle çıkılmak olanaksızdır. Üstelik, ortalıktaki belirtilere bakılırsa, bundan böyle zaman kazanmaya çalışarak kararsızlık ile geçirecek zamanımız da kalmadı gibidir.

Bu durumda, düşmanlarımızın Muhammediye Devleti'ni ve İslam Milleti'ni düşürmeye çalıştıkları mahvolma girdabından Allah'ın yardımıyla kurtarmak için artık ufak tefek sakıncalara bakılmamalıdır. Asıl olanı hayırlı bir sonuç elde etmek niyetiyle korumak için, ayrıntılardan belli bir dereceye kadar fedakârlık etmelidir. Bilinçli olarak yürek bağlayıp, şimdiki durumumuzu bulunduğumuz yüzyılın gereklerine elden geldiğince eriştirmekte ve bu yoldan yabancıların maksadlı bozgunculuk örgüsünü çökertmekte elimizi çabuk tutmak farz derecesini geçmiştir. Çünkü Rusya Devleti'nin ve ona bağlı olarak ötekilerin belli ettikleri niyetleri ve açıkça giriştikleri kışkırtıcılığın zararlı sonuçları çok geçmeden ortaya çıksa gerektir.

Devlet-i Aliyye'nin mevcut kuvvetiyle bir yandan iç ayaklanmaları ezmeğe ve bir yandan Hıristiyan kanı döktürmeyiz diye vurulacak darbelere, belki çıkacak dış savaşlara yetişebilmesi olanaksız görünür. Böyle genel bir saldırıya yalnız Saltanat değil, dünyada bir devlet ve kuvvet yoktur ki karşı koyabilsin. Diyelim biz koyduk; Rumeli kıtası elimizden bütün bütün çıkmasa bile, Yanya ve Tirhala'nın Yunanistan'a ve Bosna ve Hersek ve Bulgaristan'ın Sırbistan'a katılacağı ya da hiç olmazsa bunlar da birer bağımsız prenslik yapılıp, Sırp ve Memleketteyn benzeri, sadece sözde Devlet-i Aliyye'ye bağlı kalacağı kuşkusuzdur. Daha da olmazı temenni tabilinden düşünerek, diyelim, kendiliğimizden Hıristiyan tabaaya göstereceğimiz kolaylığın yalnız yüzde onunu devletlerin zorlayıcı ara buluculuğuyla verirsek, yine bağımsızlığımızı bitirmiş ve tabaayı tamamıyla yitirmiş oluruz.[26]

Şöyle bir büyük bora ufukta belirmekte ve karanlık gamları üstümüze doğru gelmekte iken Devlet gemisini kurtarmak için biraz yük atmakta duraksamak

---

[26] Osmanlıcası: "Daha büyük muhâli temenni kabilinden olarak, meselâ kendiliğimizden Hristiyan tabaaya göstereceğimiz müsâ'edâtın devletlerin şefâ'at-i mücbirâneleriyle yalnız yüzde onunu verirsek yine istiklâlimizi bitirmiş ve taba'ayı külliyen yitirmiş oluruz."

gerekir mi? Duraksanır da gemi Allah korusun karaya düşerse, tehlikenin ağırlığını hafifletmek için feda edilmeyip de cimrilik yüzünden esirgenen yük de beraber dalgaların yağmasına uğrayarak telef olmaz mı? Elde pişmanıktan başka sermaye kalır mı? Ve pişmanlığın bir yararı olabilir mi?

Padişah Hazretleri'nin sadık bendesi olan herkesin, yetenek ve tecrübe havsalalarının kaldırabildiği ölçüde, akıllarına gelen görüşleri, aykırı bile olsa, Devlet'in değerlendirme terazisinin kefesine koymaları, en önde gelen borçlarından ve en büyük bağlılık görevlerindendir. Halife Hazretleri'nin bu zavallı bendesi, böyle büyük sorunlarda dobra dobra görüş karıştırmaya katiyyen gücüm yetmeyeceğini bütün gönlümle gerçekten itiraf ederim. Bununla beraber, hakkım olmaksızın eriştiğim Velinimet[27] hizmetkârlığının büyük onuruna uygun olarak, elimden geldiği ve değersiz, kısa aklımın erdiği mertebede nâfiz görevimi yerine getirmek emelindeyim. Bunun için kuruntu ve düş olması pek mümkün olan düşünce ve yazılı açıklamalarıma bağlı olarak kalbimden geçenleri aşağıda sunmaya cüret ve cesaret eyledim.

Belirtmeye gerek olmadığı üzere, insanları iyiliğe ve kötülüğe yönelten en önde gelen dürtü, emeldir. Herkes, emelinin gerçekleşmesiyle memnun, gerçekleşmemesiyle kederli ve hüzünlü olur. Bu şaşmaz bir kuraldır. Devlet ve hükümetlerin de en önemli işi, tabaanın birbirine zıt olan emellerinin karşılaşmasından doğacak tehlikeleri önlemek için herkesin hakkını sağlamakla beraber, görevini de gereğince yerine getirmesini dikkatle göz altında bulundurmaktır.

Bulunduğumuz yüzyılda bayındırlık ve kuvvet tamamıyla Avrupalıların elinde ve dolayısıyla dünyaya fesat karıştırmak da onların iktidarı çerçevesindedir. Avrupalılar, hergün dünyanın her köşesine yeni fikirler yaymaktan, serpiştirmekten geri durmamaktadırlar. Özetin özeti olarak, bu fikirler, her bireyin hürriyette ve herşeyde tamamıyla eşit olması ve parçası bulunduğu toplum ve topluluğun işlerinde kendince bir görüşü olması, hatta o toplumun durumunun bile bireylerin görüşlerinin toplanması ile biçimlenmesi ve gerek kişisel soyluluk, gerekse dince asla fark ve ayrıcalık olmayıp, her kişinin yetenek ve hakkına göre her aşamaya ve hizmete erişebilmesi esaslarından oluşmaktadır.

Bu kurallar, bugün Avrupa'nın bütün devletlerinde geçerli olarak yürürlüktedir. Devlet gözünde ve adam istihdamında Katolik, Protestan, Yahudi, dinsiz sözleri bütün bütün unutulmuş ve ortadan kalkmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bütün halk kendilerini yapılan işlere ortak, ilerleme ve yükselme kapılarını kapayan kilitleri kırılmış görmektedirler. Bu kuralları kendi ülkelerinde ilerledikçe başka ülke ve milletlere de yaymak için yoğun çaba harcamaktadırlar.

---

[27] Padişah, demek isteniyor. (Çev.).

Bizim Müslüman olmayan tabaamız, hemen bütün çocuklarını ve akrabalarını Avrupa'ya ve Yunanistan'a gönderip, gücü yetmeyenler bu yolda kendi yiyeceğinden kesmeye ve borç etmeye girişerek nasılsa bir çare bulup okutmaktadırlar. Bu bakımdan içlerinde şu zamanda terbiye sayılan şeyleri ve hükümetin işlerini çekip çevirmek için gerekli olan bilgileri elde etmiş ve yukarıda belirtilen esasları zihinlerine koyarak emelleri yükselmiş adamların sayısı her an artmaktadır. Aralarında, "Biz de bu ülkenin halkından ve bu devletin tabaasındanız; Müslüman olmadığımızdan yalnız bir takım görevlerle yükümlendiriliyor, hemşehrilerimiz olan Müslümanlarla hukukça tam eşitliğe sahip olmamaktan hüzünleniyoruz", sözleri doğmakta ve çoğalmaktadır. Bu fikirleri, dışarıdan, maksatlı olarak ve aralıksız körüklenmektedir. İlerisi daha da güç ve Müslüman olmayan tabaayı bağlı tutmak olanaksız olacaktır.

Bu durumda, Devlet-i Aliyye önce davranıp, şu zararlı fikirler giderilmek ve bunun için tabaanın sürekli yabancı kışkırtmasından kurtarılmasının çareleri bulunmak gerekir. Bu da, bağlı oldukları devletin, tabaasını başkalarına başvurmaya ve sığınmaya mecbur olamayacağı hale getirmesi ve ortalık karıştırmaya eğilimli devletlerin işe karışmalarını haklı gösterecek bahane bulamaması ile gerçekleşir. Bu maksada erişmenin en büyük çaresi, yukarıda belirtilen fikirler çerçevesinde, eğitimleri adım adım gelişmekte ve bir yandan da bütün büyük devletlerin kendilerini himaye ettiğini görerek türlü emellere düşmekte olan tabaanın, dışarıdan bekledikleri şeyleri doğrudan doğruya yasal padişahlarından elde ederek yabancılarla emel bağlarını kesmeleridir. Bir başka deyişle, eşitlikçe ve devlet hizmetinde ilerleyip yükselebilmek bakımından ve hukukça başka ülkeler tabaasının ülkelerindeki duruma özenecek sebeplerin tamamı ortadan kaldırılmalıdır. Kendilerine bir İslam devletinin mahkûmu olarak değil, koruyuculuğu ve esirgeyiciliği herkese eşit olarak dağılmış, şanlı bir padişahın bende ve tabaası gözüyle bakmalarını mümkün kılacak ortam gerçekleştirilmelidir.

Buradaki genel sözlerimizin ayrıntılı anlamı şudur: Gerçi bugün Müslüman olmayan milletlerden memuriyete girmiş ve yüksek rütbelere erişmiş olanlarla aynı rütbedeki Müslümanlar arasında hiç bir ayırım yapılmamaktadır. Bu konuda bir diyecekleri yoktur. Ancak, söz konusu olan milletlerden yüksek rütbelere erişenlerin, özellikle memuriyette bulunanların sayısı, nüfuslarına ve Müslümanlardan istihdam edilenlere oranla az mı azdır. Oysa bunların içinde iyi eğitilmiş ve malî, idarî, kanunî ve benzeri işler için gerekli bilgiyle donanmış kimselerin sayısı, yukarıda belirtildiği üzere sürekli artmaktadır. Bu gibi kimseler, eğitimlerine yaptıkları yatırımın karşılığında bereket ve refah sağlayacak kapıların kendilerine kapalı ve devlete hizmet dairelerinin yalnız bir kavmin üyeleriyle çevrilmiş ve sınırlı olduğunu görmektedirler. Devlet gelirlerinin belki üçte ikisini onlar verdikleri halde hep başkaları yararlanıp, kendilerinin sağmal koyun düzeyinde tutulduklarını anlamaktadırlar. O halde, kuşkusuz, her türlü dış kışkırtmayı can kulağıyla dinleyecekler ve bereket kapıları açık bir hükümet kaygısına düşeceklerdir.

Hıristiyanların her çeşit hizmette kullanılmaları sağlanacak olur ise, onlar yüzyılımızda ülkenin yönetimi için gerekli olan bilgide bizden ileri olduklarından bütün işleri doğal olarak ellerine geçirirler ve İslam memurlar geri kalırlar; bir de, Müslüman olmayan milletlere bu denli yüz verilmekten İslam hoşnutsuz olur düşünceleri ve bunlara benzer daha pek çok sakınca zihinlere gelmemek mümkün değildir. Hiç kuşkusuz, bunlar sadece en belli başlı sakıncalardır. Ancak, ne yazık ki, sözü edilen bilgi olmaksızın ve kendimizi öteki uygar milletler düzeyine getirmeksizin, bizim bu ülkeyi Hıristiyanlar olmasa da yönetemeyeceğimiz bellidir.

İkinci olarak, Müslüman olmayan milletlere ikiyüz yıl evvelki gibi davranmak ve gözlerini kapayıp, koruyucuları olan ve ikiyüz milyonu aşkın, özgür tabaayı kapsayan kuvvetli devletleri ortadan kaldırmak ya da işlerine karışmak ve bize karışmalarını tamamıyla engellemek kabil değildir. Onun için, başka yola gider ya da şimdiki yolumuzda kalırsak, Allah göstermesin, İslam devletinin esasının çökeceği ve İslam milletinin bağımsızlığının bizi ölçüsüz bir perişanlığa uğratacak şekilde kusurlanacağı sayısız belirtilerden açıkça anlaşılmaktadır.

Arz ettiğimiz tedbirler, en az kötüyü benimsemek hükmündedir ve İslam devletlerinin en büyüğü olan Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı, bu gibi tehlikeleri bilerek göze almaya değer. Yoksa, Rabbimiz o günleri göstermesin, Devlet-i Aliyye'ye bir hal olmak gerekse, din ve milletimiz bütün bütün sahipsiz kalır ve birliği berbat olur.

Özetle, bundan böyle, içine düştüğümüz tehlikeli durumların son derece gerçek olduğundan kuşku etmememiz ve Allah'ın yardım ve iyiliğine dayanarak, kurtulmanın çaresini arayıp bulmakta acele etmemiz ve olur olmaz sakınca ve güçlüklerin önünde eyleşip durmamamız son derece gerekli ve önemli oldu.

Hıristiyanların serbestçe istihdamı hakkında akla gelen sakıncaların dengelenmesi bakımından, devlet işlerinde kullanılmak Türkçe okuyup yazma bilmeye bağlı tutulur ve böylece duyurulur ise buna ne bizim Müslüman olmayan tabaamız ve ne bilinen devletlerin hiç bir diyecekleri olamaz.

Milletimizin eğitimini ve bilgisini gereken dereceye getirmeye pek çok çaba, emek ve para harcamamız da kesin bir zorunluluktur. Yoksa, bu gerçekleştirilmezse, dayanamayıp biteriz ve her nasıl etsek ve çevremize Çin Duvarı gibi hisarlar çeksek yine bilgili kavimler bize üstün gelir, giderek her şeyi elimizden alırlar. Fakat biz, milletimizi eğitelim, bu gerçekleşinceye değin şimdiki usullerimizi tutup gidelim ve Hıristiyanlara yeniden istihdam ve bereket kapısını büsbütün açmayalım, dersek, bu da mümkün olamaz. İvedilikle uzaklaştırmaya girişmekliğimiz gereken tehlikeler zaman vermez.

Dolayısıyla, yukarıda belirtilen tedbirlerin hemen benimsenmesiyle beraber, genel eğitim için gerekli olan yolların açılıp, tamamlanmasını da Devlet'in en

birinci işi bilip, ona göre elbirliğiyle ve ivedilikle gerçekleşmesine gece gündüz çabalamak ve bu yolda akçe esirgememek uygun görünür.

Müslüman olmayan tabaanın yönetimini günden güne güçleştiren, gönül ve zihinlerinde kin ve düşmanlık ateşi tutuşturan en önemli sebeplerden biri de, bizde istendiği gibi okullar olmadığından, okumak için Rum çocuklarının Yunanistan'a, Bulgar gençlerinin Rusya'ya gönderilmesi; kısacası, için için bütün Hıristiyan tabaanın terbiye ve fikirlerince Devlet-i Aliyye'ye karşı olmaya yüz tutması sorunudur. Bir an önce okullar düzenlenip genişletilerek ve İslam ve Hıristiyan çocuklar bir araya karıştırılarak şu büyük tehlikenin uzaklaştırılması da en önemli işlerdendir.

Bir de başlıca şikayet bizim mahkemelerden olduğundan, o konuda da bir yol aramalıdır. Mısır'da yapılmakta olduğu gibi bizde de "Kod Sivil" dedikleri Medenî Kanun çevirtilip, ayrı dinden olanların dava ve mahkemelerinde uygulanmasına bakılmak gerekli görünür. Bunun şer'î hükümlere dokunmayarak öteki mahkeme nizamı gibi düzenlenmesi kabil olur sanılır.

Kısacası, bütün tabaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılması ve aralarındaki çekemezlik ve sürtüşmenin tamamıyla silinmesi, ortadaki tehlikeleri yok etmek ve Allah'ın yardımıyla Devlet'in temellerini pekiştirmek için tek ilaç sayılır. Bu konuda emir ve ferman Hazret-i Padişahındır.

Âli

3 Şaban 1284 (30 Kasım 1868)

ÂLİ PAŞA'NIN SİYASİ VASİYYETNÂMESİ[28]

Haşmetmeab Osmanlı Sultanı Abdulaziz'e:

Efendimiz,

Fuad ve ben, ilâhî irade ve sizin emirlerinize boyun eğerek, ömrümüzün büyük bir kısmını memleket işlerine hasrettikten sonra, bu dünyayı terketmeden, yerine getirmemiz gereken bir görev kalmaktadır. Size, yapmış olduklarımızı, umutlarımızı, iş başına geldiğimiz zaman Devlet'in içinde bulunduğu durumu ve şimdi onu ne şekilde bıraktığımızı gösterecek siyasî bir vasiyyetnâme sunmak arzusundayız.

Zât-ı Şahaneniz'e Fuad'la beraber izlemek istediğimiz programı arzediyoruz. Fuad, yükün altında çöktüğünden, ben, tek başıma bunu başarmak umudunda idim. Size, çabalarımızdan, amacımıza ulaşmak için onbeş yıl boyunca çektiklerimizden sözetmeyeceğim. Ayakta durmak, direnmek, bölünmeye dağılmaya yer vermemek gerekiyordu. Olanaklarımız oranında, içten yenilenmemiz gerekiyordu. Şayet, mevcut şartlar içinde, kabul edilebilir olduğuna inandığımız biricik planın uygulanmasında bazı hatalar işledikse, zorlukları gözönünde tutarak, en önce, siz Haşmetmeap, sonra da ülkemiz bizleri bağışlayacaktır. Şu anda, Efendimiz, ünlü, atalarınızın mirası bulunan Osmanlı Devlet'i, bütünlüğünü aşağı yukarı muhafaza etmiş durumdadır. Biz iktidarı ele aldığımız sırada, bu mirasın mahvolmasına ramak kalmıştı. Duruma uygun düşen politikayı izlediğimize kesinlikle inanmaktayız. Bunun sonucu olarak, Devlet'in selameti ya da mahvı bu politikanın gelecek için kab ulüne veya reddine bağlıdır.

Waterloo Savaşı ile kapanan kanlı dönemi izleyen yılları Avrupa devletlerinin çoğu, örgütlenmeye ve güçlenmeye harcadılar. Güçleri az çok artınca, hırsları da gelişti. O andan itibaren, gerek hükümdarların kişisel isteğini tatmin etmek için gerekse sanayileşme yolunda herbirinin silahlara sarılacağını, ticaret anlaşmaları yapacağını, diplomatik görüşmelere başvuracağını tahmin etmek kolaydı.

Bu tür barışçı veya savaşçı rekabet karşısında, Osmanlı Devleti, henüz pek az işlenmiş bakir bir alan, iyice tanınmayan bir çeşit cennet manzarası arzetmekte idi. Komşularının fikrî ve maddî ilerlemelerine kıyasla halkımız geriydi. Elindeki maddî

---

[28] Aali-Pacha, "Testament politique," **La Revue de Paris.** XVII, no. 7, Mart-Nisan 1910, ss. 505-524 ve no. 9, Mayıs-Haziran 1910, ss. 105-124. Metindeki vurgular, aslında var.

Bu belgenin ilk çevirisini Sayın SELİME HEBEL yaptı. Ben onun hazırladığı müsvette üzerinden çalıştım. Bu bakımdan ortaya çıkan sonucun 'sevabı' ona, 'günahı' bana aittir.

kaynaklardan çok az bir yarar sağlamaktaydı. Sanayi ve ticaret, süregelen kötü alışkanlıklar çerçevesi içinde durgun ve cansızdı. Böyle bir ülkenin Avrupa devletlerinin iştahını kabartmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Ancak, bu devletler tasarılarında anlaşmazlık içindeydiler. Bazıları, topraklarımızı ele geçirmek arzusuyla karanlık planlar hazırlıyorlardı. Başkaları, ülkenin kaynaklarından yararlanmak için gruplaşıyor ve ötekilerin planlarını baltalamaya uğraşıyorlardı. Bir yandan işgal etmek isteği, öte yandan sanayi ve ticaretten kazanç sağlamak, Avrupa'nın amaçları içindeydi. Toprağımıza göz koyanlar, gizli emellerini güzel sözlerle maskeliyorlardı: "Biz, acı çeken insanlığı korumak, din kardeşlerimizi kurtarmak ve baskı altında inleyen halkı feraha çıkarmak için müdahele etmek, içeriye girmek istiyoruz" diyorlardı. "Hayır" diye cevap veriyordu, aynı iki yüzlülüğe bürünmüş diğerleri, "bu yapılamaz ve yapılmamalıdır; Osmanlı ülkesinin bütünlüğü Avrupa'nın dengesi için gereklidir". Karşıt çıkarlar bu şekilde çarpışıyordu. Bu zıtlaşma Devlet'in izlemesi gereken hareket hattını çizmekte idi. Bazı devletlerin saldırı gücüne karşı ötekilerin savunma gücü kullanılmalıydı.

Bu arada, halkımızın bir kısmı uyuşukluktan kurtuluyordu. Yenilikler, gelenek ve göreneklerde değişiklikler oluşuyordu. Yeni ihtiyaçlar ortaya çıkıyordu. Ancak, ithal edilen bir uygarlıktı bu; olağan, yavaş ve kaçınılmaz bir olgunlaşma değil. Böyle olunca, halkımız, bu uygarlığın erdemlerinden çok kötü yanlarını benimsedi. Halkın içinden çıkma, ruhanî önder, çorbacı, muhtar gibi ödevleri milletin çıkarlarını korumak olan maaşsız memurlar, görevlerini kötüye kullandılar. Bu uğursuz kişiler, halkımızı çeşitli yollardan istismar ettiler. İşkenceye varan dertlere sebep olarak devleti gösterdiler ve halkı buna inandırdılar. Böylece, toplumu bir yandan isyana kışkırtıyor, diğer yandan boyunduruğu kaldırmak veya özgürlükleri sağlamak yönünde hiç bir davranışta bulunmuyorlardı. Aksine, halkın umutsuzluğundan yararlanarak devlet kuvvetleri gözünde saygın kişi kisvesi altında, servet yapıp, zavallı halkı sonuna kadar mahvediyorlardı. Bu taktik tam anlamıyla başarılı oldu. Memurlarımız, kimi yetersizlikten, kimi tembellik veya ırk gururundan, duruma herhangi bir tepki göstermiyorlardı, kimi ise devletin çıkarlarını kendi çıkarlarına feda ederek, elebaşları ile birlik olup, yenilgiye uğrayanların soyulmasına katılıyordu.

Devlet'imizin iç ve dış durumunu açıklayan bu iki yönlü manzara, Zât-ı Hümayunları devlet yönetimini bizlere teslim ettiklerinde, Fuad ve benim üzerimize nasıl bir yük ve sorumluluk çöktüğünü göstermektedir. Bunlara, onbeş yıla yakın bir zaman göğüs germiş olduk. Görevimiz ağırdı, sorumluluklarımız pek büyüktü. Üstelik elimizdeki maddî olanaklar çok sınırlıydı. Yönetici kadro, genel olarak ehliyetsizdi. Askerimiz boldu ama ordumuz kötü denetlenmekteydi, yok sayılırdı. Subay eksikliği vardı, donatım yetersizdi, silahlanma ve ordu yönetimi yiğitlikten daha önemli olarak birer bilim haline geldiği sırada, askeri yetiştirmek için elimizde hiç bir olanak yoktu. Deniz Kuvvetlerinin özellikle gerekli olacağı bir dönemde, denizci er ve subaysızlıktan donanma diye bir şey mevcut değildi. Devletimizin

çeşitli eyaletleri ile haberleşmeyi sağlayacak hızlı iletişim olanakları yoktu. Memurların hatalarından, elebaşıların çevirdiği dolaplardan zamanında haber nasıl alınabilirdi? Birincileri cezalandırmak, diğerlerini tutuklamak için hangi yola başvurmalı idi? Devletin ta göbeğinde, dengesiz ve düzensizlik hüküm sürerken, bireylere ödevlerini gösterecek ne kanun, ne kural vardı. Memur, kendi haline bırakılmış, hareket yönünü saptayacak usul yokluğunda, sorumluluklardan kaçmakta ve tembellik içinde gün geçirmekte idi.

Böylece, biz iktidarsızlığa itilmiştik. En ivedi durumları karşılamak üzere aldığımız tedbirlerin ilk önce alicenap ve yüce Hükümdar tarafından onaylanması gerekmekteydi. Bu hükümdar, özünden iyiliksever ve cömert, kalp ve zekâ nitelikleri ile üstün, tam bir iktidar sahibi olmak gerekiyordu. Bu niteliklerden dolayı da, çevresinin kötü etkileri ile yanılma tehlikesi içinde olabilirdi.

Dış ilişkilerimiz, öncelikle ele alınması gereken konu idi. Bütün çabalarımız varlığımızı ve Avrupa devletler topluluğuna katılma hakkımızı kabul ettirmeğe harcandı. Avrupa'nın ilgisini lehimizde uyandırarak birçok durumlarda bize karşı sıcak bir sempatinin belirdiğini görmek mutluluğunu elde ettik. Bize bağlı özerk-devletlerden Karadağ ve Sırbistan ile giriştiğimiz savaşlarda, Lübnan ve Girit ayaklanmalarının bastırılmasında Avrupa'nın çekimser kalışı, politikamızın mutlu bir sonucudur. Kendilerine saygı duyan ve başkalarından saygı bekleyen, başkalarının haklarını tanımakla kendi haklarının tanınmasını da zorunlu kılan milletlerin topluluğuna girdik.

Aynı zamanda, Devlet'imizin sınırlarını ve haklarımızı tanıtmaya, bu hakların herhangi bir kimse tarafından inkar edilmemesini sağlamaya uğraştık. Bu sıralarda Sırbistan, Karadağ ve Eflak yararına bazı değişiklikleri kabul etmemiz gerekti, zira, bu ülkeleri bizden daha güçlü devletler desteklemekteydi. Hiç kuşkusuz, bu ödünler Avrupa düşünülerek verilmiştir. Bitip tükenmek bilmeyen zorluklar ve masraflar çıkaran bu küçük toprak parçaları (örneğin, gerçekte çoktan elimizden çıkmış olan Belgrad Kalesi) ödün görünümü taşıyan bazı jestler, önemsiz manevî tatminler olmaktan ileri gitmemiştir. Fetihler devri kapanalı, Karadağ, Sırbistan, Eflak ve Boğdan sadece vergiye bağlı özerk ülkelerdi.

Böylece, bu halklara, Avrupa'nın ısrarlı, zaman zaman baskı şeklini alan isteklerine uyarak, zaten fiilen sahip bulundukları şeyleri vermiş göründük. Bu özerklikler yeni şekiller altında, düzenli bir çerçeve içine giriyorlardı, karşılığında biz de haklarımızı bekliyorduk. Bazen, Avrupa'nın şiddetli ısrarları karşısında daha büyük fedakârlıklardan kaçınabilmek için, zorla kabul etmiş gibi görünerek, bu isteklere boyun eğiyorduk.

Görünüş üzerine fikir yürütenlerin, davranışımızı yanlış anlayacakları muhakkaktır. Bizleri kadere sessiz sedasız boyun eğen mağdur kimseler olarak görecekleridir. Onlara bakılırsa, görünüşü kurtarmak için, halkımızın kanını ve topraklarımızın büyük bir kısmını feda etmek, yani, gölgeler uğruna eldeki gerçekten önemli

olanı feda etmek gerekiyordu. Sonunda, bütün Avrupa'nın bizi soymak istediği bir sırada, birkaç önemsiz yeri kaybetmekten başka neyi feda etmiş olduk? Hangi eyaletimiz elimizden alındı? Hangi sınırımız bölündü? Bizim kayıplarımızla, taçlarının nice süsünü kaybetmiş Avrupa devletlerinin kayıplarını karşılaştırın. 1866'da Avusturya Venedik'i, daha sonra, aşağı yukarı bir krallık öneminde olan Almanya'yı kaybediyor. 1870'de Fransa'nın elinden en güzel iki eyaleti alınıyor. Ayrıca nice kanlar dökülmüş, nice paralar sarf edilmiş oluyor.

Bizim dövüşecek ordularımız mı vardı? Hayır, siyasî alanda, diplomatik notalarla mücadele verdik.

Bir taraftan dış zorlukları halletmeğe çalışırken, yurdun iç yönetimi, zihinlerimizi sürekli meşgul eden bir konu olmuştur. Halkın isteklerini öğrenmek, onları önlemek, milletin fikrî gelişmesini izlemek, ihtiyaçlarını tespit etmek; bütün bunlar her an görevimiz olmuştur. Nankör bir ödev. Çünkü, tüm Avrupa'nın, bazı ütopyacıların (hayalperestlerin) ve kısa görüşlü diplomatların bizi ittiği tuzağa düşmekten kendimizi korumamız gerekiyordu. Onlara göre, derhal ve hazırlıksız, Avrupa'nın gelenek, görenek ve yönetim düzenini Türkiye'ye sokmalıydık. Ölçülü davranarak sarsıntıları önleyebilmek için ve istekler bize haklı göründüğü zaman gerçekten boyun eğdiğimiz oluyordu. Bunu yaparken, Devlet'imizin genel çıkarlarını daima koruyarak en gerekli olanı kabul ediyorduk. Herşeyden önce, Padişah'a ait olanı güzel yönetmeye bakıyor ve egemenliğinin gereklerini ülkenin ve Avrupa'nın istediği ödünlerle bağdaştırıyorduk. Mutlak egemenlik hiç ödün kabul etmeyeceğinden ve kerim hükümdarlarımız bu egemenliği daima tatlılıkla yürüttüklerinden, haklarının en küçük parçası bile ellerinden alınamazdı. Padişah, bunları kadim ve ilahî esaslara dayanan, kutsal haklar olarak görüyordu. Bu şartların gerektirdiği tedbirleri kabul ettirmek için ne zahmetlere girilmiş, ne çabalar sarfedilmiştir. Oysa, hepsinin amacı ve sonucu söz konusu egemenliği sağlamlaştırmak idi.

Haşmetli Sultanımıza, halkın kaderinin, sadece hükümdarın refahı için çalışmak ve dayanılmaz bir boyunduruğa tahammül etmek olmadığını anlatmak çabasında idik. Onların davasını savunmak için bu sorunu Zât-ı Şahanenin huzurunda ele almıştık. Heyhat! Çabalarımız, çoğu zaman tahtın etrafını saran kişiler tarafından sık sık tehlikeye düşürülmüştür. Bu engeli aşmak için, Saray görevlerine atanacak, yetenekli ve saygıdeğer memurları Sultanımıza kabul ettirmeğe çalıştık. Onları ülke çıkarlarını koruyacak kimseler arasından seçiyorduk; gereksiz masraflar yapmamalarını, yıkıcı heveslere kapılmamalarını öğütlüyorduk. Dalkavuklardan uzak durmaları ve Sultanımızın kudretli yardımlarını elde etmeye çalışmaları gerekiyordu. Sonuçlar, çoğu zaman beklediğimiz gibi olmadıysa, sebebi Sultanımızın karşıt etkiler altında kalmasıdır.

Öğütlerinin kabul edildiğine, isteklerinin tam olarak yerine getirildiğine ikna ederek Avrupa'yı idare ediyorduk. Bu, yarıyarıya doğru idi. Avrupa'nın önerileri çok elverişli görünüyordu, ama bizim için değil, kendileri için. Bunların hepsini

kabul etmek bizim için felaket olurdu. Eldeki olanaklar Avrupa'nın öğütlerine göre davranmamıza el vermezdi. Ama bunu açıkça ilen etmek hata olurdu. Kanunları çiğnetmemek yolunda kullanacak ne memur, ne de ordumuz vardı. Başka öğütler ele alınamıyordu, çünkü bunları kabule yetkili kimseler gereken izni vermiyorlardı.

Haşmetli Sultanımızın, Avrupa ile aramızdaki ilişkiler konusunda ısrarıma müsaade buyurmalarını diliyorum. Bizim yerimizi alacak kimseler açısından bu hususu özellikle vurgulamak isterim. Bizler için sürekli endişe kaynağı olmuştur, zira, ülkenin yeni bir güçle dirilmesi Devlet'in dış ilişkilerine bağlıdır. Zaman zaman eyaletlerimizde yer alan (kökü dışarıda) olaylar bu kanımızı desteklemektedir. Ayrıca, kapitülasyonlarla meşgul olmak gerekmektedir. Kapitülasyonlar, hayatımızı baskı altında tutup, çabalarımızı zorlaştırmakta veya durdurmaktadır. Özgürlüğümüze sekte vuran bu bağları güçlü Avrupa devletleri ile temasa geçmeksizin nasıl gevşetebiliriz?

Bu konuda bilgi edinmek için Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde araştırma yapılsa, Avrupa'yla ilişkilerimizin aşağı yukarı onda dokuzunun iç işlerimiz ile ilgili olduğu görülecektir. Topraklarımız üstünde yaşayan yabancıların, hatta yabancıların koruması altında bulunan yerli kimselerin en ufak bir çıkar konusunda derhal bu belalı kapitülasyonlara başvurduklarını görmekteyiz. Böylece, sonu gelmez görüşmeler, nota alışverişleri ortaya çıkmaktadır. En basit sorunlar için bile sefirden kançılarya kavaslarına kadar bütün ilgililer harekete geçirilmektedir. Herkesin gururunu ve alınganlığını dikkatle idare etmek, binbir küçük hesabı göz önüne almak gerekmektedir. Öte yandan, hükümetin saygınlığı korunmalıdır, özellikle beceriksiz ellerde bulunduğunda.

Bütün çabalarımız hükümet düzenini ve bozuk yönetimi değiştirmeğe yönelikti. Yeni bir örgüt kurduk. Kayırıcılığa karşı bütün gücümüzle mücadele ettik.

Memurlara şu veya bu kişinin emrinde olmayıp, bir kliğe değil, bir idareye bağlı olduklarını anlatmaya yarayan talimatı Sultanlarımız onayladılar. Aşırı yeteneksizlik durumları dışında, hiç kimseye yol vermedik. Bir idare amirinin emrindeki memuru işinden edip, yerine kendi adamını getirmesine karşı koyduk. Bu davranışımız daha önceki uygulamaların kötü sonuçlarını görmüş olmamızdan ileri geldi:

1) Yönetimin çeşitli kollarında süregelen düzensizlik ve sürekli yenilenen bir memur kadrosuna verilen işlerdeki duraklama;

2) Geleceğinden emin olmayan memurların moral bozukluğu yüzünden görevlerine bağlı olmayışları;

3) Aynı durumdaki memurların çabalarının ödüllendirilmesinin onları himaye eden kişilerin az veya çok nüfuzlu olmalarına bağlı bulunması; şahsî bir düşmanın

çevireceği dolaplar yüzünden sefalete düşmemek için, işlerini yapmayıp zamanlarını gereksiz müracaatlarda yitirmeleri.

Memurlara kendimiz örnek olduk; idarî amirlerin dairelerine memur alınmasında gereken yetenekte olan kimseler için dahi şahsî nüfuzlarını kullanmalarını yasakladık. Düzenlemiş olduğumuz yönergeler bizden yana tanıklık eden belgelerdir. Bu yönergelerin çoğunun uygulanmamış olmasından sorumlu değiliz. Onları uygulayacak yetenekte adamlara her zaman sahip olabildik mi? Bu yönergeleri anlamaktan aciz kimseleri biz kendimiz tayin etmeye zorla itilmedik mi?

Hayır, biz sorumlu değiliz. Bu hususta bir fikir sahibi olabilmek için ikinci derecede önemli mevkilere banlangıçta atanan memurların, itiraf edeyim, birer asalak olduklarını bilmek yeter. Ötekiler ise, işlerinin uygulama yönünü her türlü onur kavramından yoksun mesleklerde öğrenmiş kimselerdi. Aşırı derecede bilgisiz olan bu adamlar, bir kere göreve atandılar mı eski alçaklıklarını unutturmak için idare ettikleri kişilerin sırtından, vaktiyle karşılaştıkları küçük düşmelerin acısını çıkanyorlardı. İstemeye istemeye bu tür kimseleri, müdür, kaymakam, mutasarrıf tayin ettik. Bunlar, kendi değerini bilen, vakarlı her kişinin reddedeceği görevlerdi, çünkü: 1) yukarda sözü geçen rakiplerden dolayı bu mevkilerin itibarı yoktu, 2) bu mevkilere getirilenlere ödenen para yetersizdi.

Daha sonraları, bu durumu yavaş yavaş, zorla ve maalesef yetersiz ve eksik bir şekilde ıslah ettik. Belki gerçekten değerli olan memurlar, onları tatmin edecek derecede bir şeyler yapmadığımızdan yakınacaklardır. Bu hatayı kabul ediyor ve özellikle gelecek için üzülüyoruz. Gerçekte, bu hata, kısmen yönetim düzenimizden ileri gelmektedir. Bizde mertebe düzeninin[29] yokluğu, belli yönetim görevlerine ulaşmak için bir ön-hazırlık (staj) döneminin eksikliği ortadadır. Herhangi bir kimse gereken dereceleri aşmadan veya çarçabuk aşarak, sadrıazam mevkiine ulaşabilir. İnsan bir şans eseri akşam kâtip yatıp, ertesi gün sadrıazam olarak uyanabilir. Değerli kimselerde bile çok kere rastlanan bencil davranışların zararlı sonuçlarını önlemek zorunda olduğumuz düşünülerek hakkımızda daha insaflı olunacağını tahmin ederiz. Bir memur canla başla çalışmaktadır; belli bir mevkiye gelince, eksik bilgilerini hesaba katmadan, gücünü ölçmeden, ülkenin kaderinde söz sahibi olabileceğine karar vererek en üstün görevlere atanmak, onun tek düşüncesi oluyor. Ülkenin durumu bu eğilimi destekliyor. Esası sağlam olmasa bile, her tutku, çevrilen dolaplar sayesinde gerçekleşebilir. Ortaya apaçık bir tehlike çıkıyor. İyilik ve hoşgörürlükten dolayı çevrilen dolaplar karşısında savunmasız olmanız, bizi, başarısız olacağımızı bilsek bile Zât-ı Hümayununuz'u daima uyarma zorunluluğunda bırakmıştır.

Kusursuz olduğumuz düşüncesinden tamamen uzağız. Herhangi bir insan gibi, aldanabilirdik ve aydınlatılmaya ihtiyacımız vardı. Acaba yaptığımız işlere yönel-

[29] Bürokratik hiyerarşi sistemi. (Çev.).

tilen eleştiriler —işitmek istenmese bile— kabul edilmelerini sağlayacak tarafsızlık ve olgunluk niteliğine sahip miydi? Biz, verilen öğütleri dinlemeyi hiç bir zaman reddetmedik. Fikirleri bizimkilerden ayrı olanların tanıklığını talep ediyoruz. Yücelik ve içtenlike ifade edilen kanılar, sahiplerine karşı saygı ve hatta çoğu zaman minnettarlığımıza yol açıyordu. Bu itiraf, ölümümüzden sonra, ülke geleneklerine uyarak aleyhimizde seslerini yükseltecek kimseleri içermiyor. Deneysizlikleri ve hayal ürünü kanıları yüzünden uzaklaştırmak zorunda kaldığımız, küstahca eleştirilerde bulunanları da içermiyor. Birinciler biz hayatta iken, ne kendi nitelikleri, ne de bizim kusurlarımızı kanıtlama cesaretine sahip olamadılar; ikincileri ise görevlendirerek davranış ve kişiliklerinden dolayı fazla sorumluluk altına girmekten çekindik.

Sıkıntılar burada bitmiyordu. Ülkenin birçok köşesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çatışmalar çıkmıştı. Bunları yatıştırmak geçici bir çare sayılırdı. Fethedenlerle fethedilenler arasında yüzyıllar boyunca süregelmiş olan zıtlaşmaları ebediyyen yok etmek gerekiyordu. Ülkemizde yaşayan halkın ırk ve din bakımından çok farklı olan unsurlarını birbiri ile bağdaştırmak gerekti. Bir yandan, çatışmaların hızla ve güçlenerek yaygınlaşmasına engel olabilmek maksadıyla taraf tutmanın ortaya çıkardığı zıtlaşmaları yatıştırmak, öte yandan, yerinde, haklı istekleri karşılamak için ölçülü hareket etmek gerekiyordu. Çoğu zaman resmî makamın ciddî bir biçimde zedelenmesinden korkarak, zorlanmaya yer vermeden istekleri yerine getirmişizdir. Aynı zamanda ademi merkeziyetçi bir yönetimi uygulamaya başladık. Ülkeyi vilayetlere böldük; her vilayette mahkemeler, ticaret odaları, teknik danışmanlıklar ve yabancı uyrukluların işine bakan siyasî müdürlükler kurduk. Belediyeler, posta-telgraf daireleri, dolaylı vergi düzeni yenilendi; fenerler tesis edildi. Devlet Şurası, Adalet Divanı, İstinaf Mahkemesi[30] bizim zamanımızda kuruldu; Eğitim, Ticaret, Bayındırlık Bakanlıkları yeniden düzenlendi. Galatasaray Sultanisi, Rasathane gibi yararlı kuruluşlardan söz açmayalım.

Ordu büyütülerek Avrupaî bir disipline sokuldu. Kışlalarda ve şehirlerde askerin kıyafeti düzeltildi. Onbeş yıl boyunca kadroların meslekî değeri kaydedilir şekilde arttı. Yapılacak daha çok şey var; askerî bir denetim bunu ortaya koyacaktır. Ayrıca, yönetimin bütün kolları için müfettişlikler kurmak arzusunda idik.

Vergilerin matrahlarının değiştirilmesi gerekti. Eskiden zor ve masraflı olan mülkiyetin intikali Sultanımızca uygun görülen yeni kanunlar sayesinde kolaylaştı.

Vilayetler arasında ulaşım eksikliklerini gözönünde tutarak, olanaklarımız oranında bunları gidermeye çalıştık. Bu konuda Avrupa mühendislerinin üstünlüğünü ve bizim mühendislerimizin yetersizliğini kaydettik. Mühendislik mesleğine kendilerini adayanların zorunlu fedakârlıklarını karşılayacak ödenekleri sağlayacak

---

[30] Bir tür temyiz mahkemesi (Çev.).

durumda değildik. Giriştiğimiz düzenlemelere rağmen, dairelerimiz eskisi gibi birbirini rahatsız etmekte ve felce uğratmaya devam etmektedir. Bu engellere rağmen, vilayetler ve başkent çok sayıda yeni yollar, demiryolları, kamu vasıtaları, tramvaylar ve başka yeniliklerle donatılmıştır.

Pek çok ayrıcalık (imtiyaz) ortadan kaldırılmıştır. Ticaret anlaşmaları gözden geçirilmiş, iktisadî çıkarlarımızın gerektirdiği kadar olmasa da gümrük vergileri arttırılmıştır. Gelecekte, hükümet mamul ve hammaddelerimizin ihracını kolaylaştırmalı ve yabancı mal ithalini mümkün olduğunca önlemelidir. Biz yolu açtık, bizden sonra gelenler gereğini yapsınlar.

Haşmetli Sultanımızdan kayme'nin (kâğıt para'nın) (altın-gümüş parayla) değiştirilip, kullanımdan (tedavülden) çekilmesi iznini aldık. Bunu yapmak zorundaydık. Kararlı ve şiddetli tedbirler gerekiyordu. Kaymenin kaldırılması işi önümüzde büyük bir uçurum açtı. Başka yol yoktu. Kaymeyi toplama girişimleri, tedavülde bulunan kâğıt paranın korkunç miktarını ve kalp olup olmadığını tesbit etmenin olanaksızlığını gösterdi. Altın eksikliği bir ara öyle şiddetli idi ki bir lira, 300 kayme değerine çıktı. Kâğıt para toplanmakla malî itibarımız yeniden sağlandı ve Devlet sağlam temellere kavuştu.

Şiddetli hücumlara karşı kendimizi nasıl savunabilirdik? Sözcüklerle mi? Haklarımızı nasıl değerlendirebilirdik? Şu siyasî olmaktan ileriye gitmeyen delillerle mi: "Avrupa'nın dengesi Osmanlı Devleti'nin yaşamasına bağlıdır". Doğrusu o an için olmasa bile, yine de çok zayıf bir temel idi bu; Avrupa dengesinin aleyhimize bozulduğu bir durumda kuşkusuz çürük bir dayanak idi.

Avrupa ile aramızda daha sağlam bağlar yaratmalıydık. Onun maddî çıkarları ile bizimkiler aynı olmalıydı. Ancak o zaman ülkenin bütünlüğü siyasî bir hayal olmaktan çıkıp, bir gerçek olacaktı.

Ülkenin varlığının devamı ve savunulması ile Avrupa devletlerini doğrudan doğruya ve maddî yönden ilgilendirmemiz, Devlet'in yenilenmesini ve zenginliklerinin gelişmesini bir zorunluluk olarak düşünecek ortaklara sahip olmak demekti. Osmanlı devleti aleyhine birçok girişim Avrupa sayesinde önlenmiştir. Yabancıların çıkarlarını zedeleseler bile yeni kararların, Devlet'in gelirini arttıracak kanunların çıkması, Avrupa devletleri tarafından oy birliği ile, hiç zorluk çıkarılmaksızın kabul edilmiştir.

Kaymenin toplattırılmasında daha uzun incelemeler mümkün olsaydı, değiştirmeyi malî bakımdan daha iyi şartlar içinde başarmak ve ülke için daha az masraflı kılmak mümkün olurdu. Ancak, acele davranmak gerekiyordu: derhal bir çare bulmak zorunlu idi. Devlet'in gelirlerinin ancak bir kısmı buna hasredilmişti. Bu gelirler, akıllı ve tedbirli bir yönetimle yüz katına çıkarılabilirdi. Bütün zahmet ve isteklerimize rağmen, gereken yapılamamışsa kabahat kimdedir? Gelirlerimizin serbest kısımlarını ve kayme kaldırıldıktan sonra yapılan borçlanmalarla sağlanan meblağları gerekli ve öncelik taşıyan ihtiyaçlara harcadık.

Rumeli'deki gelişmeler ve halkın istekleri burası nın göz altında bulundurulmasını zorunlu kılıyordu. Bu vilayetlerde sanayiin ve ticaretin gelişmesine yardım etmeliydik. Madem Avrupa topluluğu içinde idik, Avrupa güçlerinin isteklerine cevap vermeliydik. O sırada beliren sakıncaları hesaba katmayarak demiryolu yapımını düşündük.

Hükümet böyle bir girişimi üstlenemezdi. Sağduyu, başka devletlerin edinmiş oldukları tecrübelerden yararlanmamızı emrediyordu. Mühendis ve kuvvetli yönetici eksikliğinden tekel düzenini benimseyemezdik. Bizim tarafımızdan yapılacak olan teknik işlerin maliyeti son derece ağır olacaktı. Yerli sermayedarlara başvurmaktan da sakınmalıydık. Derhal sonuç almak isteyen ve büyük kârlara alışmış kimseler olduklarından, önerilerimizi kabul edecekler miydi? Bu konuda verimlilikleri bizce şüpheliydi.

Demiryollarımızın yapımını bir Avrupa şirketine vermek daha güvenceli görünüyordu. Sonunda, konunun büyük önemini bizim gibi anlamış Haşmetli Sultanımızın Bayındırlık Nazırı Davut Paşa'yı Avrupa'ya göndermeyi önerdik. Bazı malî çevrelerle ilişki kurup ülkemizin çıkarlarının korunması açısından en uygun şartları arayacaktı. Pek çok görüşmeden sonra, ciddî güvenceler sağlayan bir proje bizlere sunuldu. Yapım işleri temin ediliyor ve genel gelirden elde edilen kaynakların başka masraflara harcedilmesi imkan dışında kalıyordu. Üç ilgili taraf, yapımcı, işletmeci ve devlet, denetimi ortaklaşa üzerlerine alıyorlardı. Hayale kapılmaksızın, bütün bu düşünceler bizleri ayrıcalık sahibi şirketin büyük kârlar umuduyla risk ve masraflarının karşılanacağını tahmin ettiğini düşünmeye sevk etti. Bu projeyi Sultanımızın yüksek taktirine sunmakta kusur etmedik.

Anlaşmalara göre Avrupa kısmına düşen demiryollarının yapımı tamamlanınca bunlardan sağlanacak yararlar bir süre için Hazine'ye yüklenecek masraflarla karşılaştırıldığında, yararların mantıken ağır bastığı görülecektir. Rumeli demiryollarıyla ilgili bazı konular, müteahhit tarafın pek dürüst olmadığını ve fazla kâr peşinde koştuğunu, böylece "fazla isteyen az elde eder" ata sözünü unuttuğunu ve özel temsilcimiz Davut Paşa'nın incelikleri göremediğini veya hoşgörülü davrandığını düşündürmektedir.

Müteahhit bazı noktalarda bizim iyi niyetimizi şaşırttı ise bundan ürkmemek gerekir, çünkü bu işle çift taraftan bağlanmıştır. Kendi çıkarları gereğince, verdiği sözleri daha büyük bir özen ile yerine getirmek zorundadır. Aynı zamanda, müteahhit, yapımcı ve işletmeci olarak, bizlere arzu edilen bütün güvenceleri sunmaktadır. İnşaatı bizden çok kendi hesabına yapmaktadır, çünkü hatları kendi işletecektir Anlaşmalara göre, bu konuda rekabet edecek çeşitli şirketlerin yerini almakla çok büyük bir sorumluluk altına girmiştir. Belki niyeti, hesaplı bir şekilde yürüteceği inşaatı hükümete kabul ettirdikten sonra başkalarına devretmek idi. Bu işten azamî kâr sağlamayı tasarlayıp, işletme hakkı üzerinden tazminat elde ederek bu hatları gerçek işletmeci olan şirkete devretme ihtimalini hesaba katıyordu. Bu umut

ancak beklenmeyen bir olay karşısında veya bizim saflığımızdan yararlanarak gerçekleşebilirdi.

Bu tahminler üzerine kolay ve önemli kâr sağlayacak kısımların yapımına başlandı. Neyse ki oyunu keşfettik ve boş bulunmadık. Girdiği çıkmazdan kurtulamayacaktır; biz ve bizi izleyecekler onu yerinde tutmaya gayret edeceğiz. Şimdiye kadar harekete geçmememizin sebebi, hesapları ortaya çıkar çıkmaz Davud Paşa'nın peşinden Avrupa'ya gitmiş olmasıdır. Davud Paşa ise safdilliği veya hoşgörüsünü kanıtladığım bir görüşmeden sonra tedavi edilmek üzere Avrupa'da bir kaplıca şehrine gitmek ihtiyacını hissetmiştir!

En nihayet size, Devletli Sultanımızın hükümetinin izleyeceği programın esasını verip, Avrupa'nın politik durumuna göre, bizleri ilgilendirecek genel çizgilere açıklık getireceğiz.

Hiç bir beşerî güç milliyetler prensibi ve sosyalizmin ortaya çıkardığı olayların gelişmesine engel olamaz. Coğrafi durumumuzdan dolayı Avrupa'nın kaderine bağlıyız. Avrupa son yıllarda bütün kaynaklarını silahlanma uğrunda seferber etti. Osmanlı Devleti ile sınaî ve ticarî ilişkileri eskisinden farklı. Barış halinden yararlanarak Rusya ve Amerika, Avrupa pazarlarında bizim mallarımıza önemli bir şekilde rekabet etmektedir.

Yirmi yıldan bu yana düşük olan malî itibarımız hissedilir şekilde düzelmiştir. Artık bizi sömürmenin kolay olmayacağı anlaşıldı. Avrupa'nın saygısını kazandık. Avrupa topluluğunda onurlu bir yerimiz var. Sözde mağdur tabaanız olan Hıristiyanlara karşı Avrupa'nın merhametini kışkırtmak geçerli olmaktan çıktı. Bugün Avrupa bu konularda daha bilgili. Tek tük olaylar bu acımayı yerinde gibi göstermişti. Üstüste yapılan araştırmalarda Müslüman yüksek tabaka ve halkın gaddarlık ve baskı hareketlerini istemediği ortaya çıkmıştır. Sultanımızın hükümetinin bu gibi davranışlarda bulunanlara karşı şiddetli cezalar uyguladığı da bilinmektedir.

Hasımlarımız artık halkımızı aldatıcı sözlerle isyana kışkırtamaz. Gerçek çıkarlarını anlamış olduklarından, hakları ve haklı istekleri Sultanımızın hükümeti tarafından korunduğu taktirde bizimle çıkar birliği yapmak istiyorlar.

Ancak tedbirli olmak gerek: ülke refahı için alınan tedbirler gevşetildiği taktirde, yavaş yavaş ortadan yok olabilirler. Kötü niyetli kimselerin Sultanımızın hükümetinden ülkeye ve yönetimine zarar verecek kararları koparabilecek zaman artık geçmiştir. Hükümet rastgele bir yolda ilerlememektedir. Haklarını görüyor ve onları değerlendirmesini biliyor. Yararlı tedbirleri uygulamaya gayret ediyor ve bu davranış memnunluk uyandırıyor. Tetikte duruyor ve dostun düşmanın zayıf taraflarını herkesten iyi biliyor. Onların haklarına, olanaklarına, göreneklerine, eğilimlerine hükümetimiz aşinadır. Tarihleri, coğrafya, topoğrafya, sanayi ve

ticaretlerinin gizlisi kalmamıştır. Yabancı anayasaların incelenmesi, doğacak olayların önceden kestirilmesine olanak sağlar. Sonuçta, hükümet, Zât-ı Şahanenin yüce görüşlerini uygulayarak, Devlet'imizin bütünlüğünü sağladıktan sonra, yavaş da olsa, güvenli adımlarla gelişme yolunda yürümektedir.

Bundan böyle, Efendimiz, rakiplerimiz, kendi aralarında yaptıkları gibi hükümetimizle de eşit ilişkiler kuracaklardır. Ama kader, eserimizi yıkacak bir kimseyi sadrıazamlık makamına oturtursa umulanın tam aksinin ortaya çıkması önlenemeyecek demektir.

Sultanımız tarafından bize uzun süre tevdi edilmiş mevkiin önemini anlamış olduğumuzdan, olgunluktan yoksun, eserimizi değerlendirememiş olan ve bizim izlemiş olduğumuz hareket hattını terketmeye hazır bir halefin bu mevkii işgal etmesi düşüncesi ile ızdırap çektiğimizi sizden saklayamayacağız. Böyle bir durumda rakiplerimiz mutlu olacak ve böyle bir kimse bütün iyi niyetine rağmen Devlet'in mahvına sebep olacaktır. Sultanımızın sonsuz iyiliğini kötüye kullanarak hazineyi iflas ettirici masraflara sokacaktır. Bu uğursuz yola girildiğinde, hükümet, gerçek dostlarının yardımından mahrum kalacaktır. İktidarın itibarını koruması olanaksızlaşacaktır. Yıkıcı fikirlerin propagandası yeni bir hız kazanacak ve genel şaşkınlıkla beraber, ülkenin güvenliği kısa zamanda tehlikeye düşecektir.

Yenilenmemiz için gereken unsurların çoğu bir araya getirilmiş bulunmaktadır. Bunları değerlendirme emrini vermek Sultanımıza aittir. Bu konuda ihmal gösterilirse, bunca zahmetle toplanan unsurlar dağılacak ve atılmış temeller işe yaramayacaktır. Görevlerini kolaylaştırmak için, dikkatlerini en fazla nereye yoğunlaştırmaları gerektiğini belirtmenin ödevimiz olduğu düşüncesindeyiz.

Sadrıazamlık görevini sık sık yeni ellere tevdi etmenin sakıncalarını Zât-ı Şahaneleri kabul etmiş bulunuyorlar. Sadrıazamlık makamına yapılan atama, yönetimin sağlam bir esasa dayanması gerekliliğini ifade etmelidir. Önceden hazırlanmış bir program Sultanımıza sunulmalıdır. Sadrıazam, onu kaleme almakla sorumlu ve uygulamasını izleyecek nazırları ile birlikte bu programa harfi harfine bağlı kalmalıdır. Sorumlulukların sınırları belirlenip, hükümetin çalışma alanları birbirinden ayrılmalıdır.

Bugünkü yönetimde, Sadrıazam çeşitli nazırlıklara bağlı soruları ayrıntıları ile ele alır. Bütün sorumlulukları yüklenir. Sultanımızın, nazırlarından kurulmuş bir kurula sahip olduğu bilinir. Ancak, Sadrıazam, nazırların haberi olmadan Devlet'in çıkarlarına aykırı karar alıp, kurulun bu kararları onaylayıp onaylamadığını bilmediğinizden faydalanarak size onaylattırabilir. Efendimiz, insanoğlunun yetenekleri sınırlıdır. Devlet'in önemli ve değerli çıkarlarını bir tek kişinin eline tevdi etmekten kaçınınız. Sultanımız gayet iyi bilirler ki, bir kişi gücünü yanlış tartabilir. Kusur edebilir, hata ve zayıflıklarını sizin yüce varlığınıza yükletebilir. Efendimizin güvenine lâyık olmuş kimse, bu onurlu mevkii ödev ve genel çıkarların çizdiği yolu izlediği sürece koruyabilsin. Tabaanızdan her bireyin dilekçe vererek, sizin bil-

giniz dışında geri çevrilmek tehlikesine uğramadan, Efendimize veya onun Sadrıazamına yaklaşabilmek hakkıdır.

Efendimiz, bu davranış sayesinde, ülkenin durumunu değerlendirme olanağına sahip olabilirsiniz. Gerçeği öğrenmek için kıyafet değiştirerek halkın içine karışan ünlü seleflerinizin yolundan gitmiş olursunuz. Bir zamanlar, Haşmetli Sultanımız, tanrısallığı benimseyen krallar, göze görünmeyip, esaslı bir yücelik içinde gizlenirlerdi. Onların adları bile kitlelerin saygı, tâzim ve korkusunu uyandırırdı.

Oysa bugün milletler, prenslere otoriteyi temsil eden adam ile kurulan bir ilişki çerçevesinde saygı beslemektedirler. Bu, prenslerin en sağlam muhafız alayıdır.

Hükümdarların en yurtseveri olan Zât-ı Şahanelerine Allah tarafından mutlak bir kudret bahşedilmişse, Sultanımızın üstün olgunluk nişanelerini göstermeleri Allah tarafından istenmiş olmasındandır. Şayet iktidarı eline teslim ettiğiniz adam, vaktiyle XV. Louis'ye bir nazırın dediği gibi "Majeste, hükümdarı olduğunuz tüm imparatorluğu bakışlarınızla ve düşüncelerinizle kucaklayınız; bütün bunlar size aittir, sizin malınızdır, keyfinize göre tasarruf edebilirsiniz." derse, şöyle cevap veriniz: "XV. Louis nazırını dinledi. Ancak, şahane mezarına henüz yatınlmıştı ki, Fransa, hiddetten gözleri kararmış olarak, bu şahane mezarı çoçuklarının kanına buladı."

Bütün dünya, Efendimizin yiğit mizacını, enerjisini ve ruh yüceliğini bilir. "Sedan" teslimiyetinden sonra, Üçüncü Napolyon'un, Prusya Kralına kılıcını teslim ettiğini Efendimize bildirdiğim zaman, kendilerinin sarfettikleri sözler daima hafızamdadır: "Bu hükümdar nasıl bir adam? Damarlarında kan yok mu? Böyle bir hakaretle karşılaşacağına, makasla bile olsa neden damarlarını kesmedi? Haşmetli Efendimiz, kötü niyetli öğütleri dinleyecek olsalar, şahane vakarına en ufak bir darbe indirilmesine tahammül etmektense kendilerini yok etmeyi tercih ederlerdi.

Çoğu zaman, Efendimiz, etrafınızdaki kişilere bakarak iğrenmişsinizdir. Gerçek büyüklüğe ulaşmaktan aciz, aşağılık nedimler, Efendimizde beşerî zaaflan överek, bir prensin zevk ve harcama isteklerinden yararlanmaktan başka bir şeyi düşünmemektedirler. Bu kimseler, Zât-ı Şahanelerinizin zevk, lüks ve yaltaklanmanın hüküm sürdüğü saraylarından başka yerde oturmanızı istemiyorlar. Sanki, Efendimiz, bu saraydan başka yerlere sahip değilmişsiniz gibi; siz ki, topraklarının ucunu bucağını bilmeden, hiç durmadan at üzerinde oradan oraya koşmuş olan şanlı sultanların varisisiniz.

Efendimiz, dostlarınızdan bazılarının -maalesef en aydın olanlarından demeğe üzüntü duyduğum kimseler- gerçek çıkarlarımızı yanlış hesaplayarak öğütledikleri yalnızlık politikasından kaçınmalısınız. Bu politika Devlet'le komşuları arasında mümkün olduğu kadar az ilişki kurulmasını öngörmektir. En basit sağduyu,

"on bilinen düşman, bir bilinmeyen düşmandan daha iyidir," der. Zât-ı Şahanenizin hükümetinin, kendi ülkesinde ve komşularında her türlü faaliyeti göz altında bulundurması önemlidir. Tabaanızın, sınır ötesindeki halkların kaderine özenmemeleri şarttır. Başarılı olmak için komşu devletlerin maksatlı öğütlerinden dikkatle kaçınmalı. Onların yönetim düzenleri incelenmeli ve bu düzenleri nasıl uyguladıkları bilinmelidir. Bu milletlerin ruh hallerinden haberdar olunmalı, görenekleri öğrenilmeli ve bağlı oldukları düzeni ne gözle gördükleri hakkında bilgi toplanmalıdır. Bütün bunları yapmak için de onlarla ilişkilerimiz artırılmalıdır.

Uzak ülkelerin bizi zor duruma sokmaktan veya zor duruma düşmüş görmekten dolaylı veya dolaysız çıkarları yoktur. Bunlarla ilişkimiz ticaret veya sanayi alanında kalır. Bunların öğütlerine kulak vermeli, hatta yardımlarını istemeliyiz. Ne kadar dirayetli ve uzakgörüşlü olunursa olunsun birçok şeyler gözden kaçabilir. Alacağımız öğüt ve yardımlar, menfaate dayanır gibi görünse bile, yine de yararlı olabilir; çünkü çıkarları bizimkilerle özdeştir. Kendi çıkarlarını kollarlarken bizimkileri de korumuş olacaklardır.

Efendimiz, her insan yanılabilir; Prenslikler konusunda uyguladığımız politika için hoşgörünüze sığınıyoruz. Bir noktada zayıf kalmıştır; bunu ancak olaydan sonra farkedebildik. 1856-58'de Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ ile varılan anlaşmalara bağlı olarak Bâb-ı Âli'nin bu ülkelere prens tayini konusunda yetkilerinden vazgeçmesinden söz etmek istiyoruz. Ayrıca, son Hidivin selefinin ölümünden sonra Mısır ile ilişkilerimiz ihmal edilmiştir. Aynı şekilde, Emir Ahmet Bey'in tahta çıkmasından bu yana, Tunus ile ilişkimiz gevşemiştir. O zamandan beri, bu eyaletler az çok veya tüm olarak kendi başlarına buyruk bırakılmışlardır. Zât-ı Şahanenizin hükümeti, onlarla olan ilişkisini İstanbul'daki mümessilleri aracılığıyla sürdürmüştür. Bu durum, iki sakıncaya yol açmıştır. Bu eyaletler, memurları sayesinde bizde olup bitenleri öğrenip, ona göre hareket ederken, sizin hükümetiniz, onların çıkarı gereği size göstermeyi veya söylemeyi uygun gördüklerinden başka birşey bilemiyordu.

Öte yanda, olayların zoru ile yukarıda sözü edilen prenslikler yavaş yavaş Devlet'ten uzaklaşıyor, halkları bize yabancılaşıyordu. Halen buralarda bile Müslümanın hak sahibi görülmediği durumlar olmakta. Bir Osmanlı memuru, geçici de olsa, hiddet demeyelim, şaşkınlık uyandırmaktadır. Bâb-ı Âli'nin bir memuru, Sultanımızın temsilcisi olmakla beraber, bağımlı prenslerin maiyetinden sayılmaktadır. Bu diplomat, prensler nezdindeki diğer bütün yabancı elçilerden üstün bir yer işgal etmelidir. Ödevi, bulunduğu ülkede Sultanımıza sadık bir küme oluşturmaktır. Bu küme, hükümdar devletin taraftarları olarak temsilcimize yardım etmelidir. Çünkü, muhalefet halka sevimli görünmek için genellikle kırmızı bayrak açar. Temsilcimizin girişimiyle Devlet lehine hükümetlerin davranışlarını ve halkın duygularını etkileme olanağı doğar. Bu yetki ile donatılmış kimseler, özel bir itina ile seçilmeli ve görevlerini yerine getirebilmeleri için geniş olanaklar sağlan-

malıdır. Bu konuda bütçeye eklenecek fon, verimli sonuçlar sağlayacaktır. Bu sonuçlar, bağlı prensliklere komşu olan eyaletlerimizde çıkan kargaşalıkları bastırmak için sarfedilen meblağlar ile ölçüldüğünde, tedbirin ne kadar yerinde olduğu ortaya çıkacaktır.

Efendimiz, bir hükümetin önünden kaçmaması gereken masraflar vardır. Biz, tesisler kurduk; ilk bakışta gereksiz gibi görünen tedbirler aldık. Üzerinde düşünüldüğünde, onların gerekli, hatta şart olduğu kabul edilecektir. Tasarruf düşüncesi ile, eserimizi büsbütün yok etmeyi önerseler bile, tümü ile muhafaza etmek gerekir.

Birkaç yüz bin lira tasarruf için milyonlar harcama riskine girilebilir. Bir örnek olarak, aydın geçinen bir kimsenin görüşünü size, Efendimiz, sunmama izin veriniz. "Vilayetler kurulurken tesis olunan **sinecure**'ler[31] kaldırılmakla önemli tasarruf sağlanacaktır," diyen bu kimse, mutasarrıflıklardan ve konsoloslarla ilişkilere bakan siyasi memurluklardan söz etmekte idi. Evet, tasarruf önemli olabilirdi, ama sonuç ne olurdu? Bazı eyaletlerimiz bir krallık kadar geniş olmaktan dolayı, bir vali bütün işlerin altından kalkamaz. Görevini bilen memurlara sorunuz, Efendimiz; korkarım bir tanesi bile, bir kimsenin tek başına işlerin yürütülmesine yetişebildiğini söyleyemez. Küçük oldukları oranda iddialı küçük devletlerin tedirgin edici istekleri ile mücadele edildiğini, her işte çeşitli engellerle karşılaşıldığını söyleyeceklerdir. Bilmem hiç konsolos ve onlara bağlı kişilerin adlarını vermem gerekir mi? Söz konusu aydın kişi, "yabancı konsolosluklarla ilgili işlerin yönetimini genellikle valilere bağlı olan tercümanlara vermeli," diyor. Bir vilayette konsoloslarla olan ilişkilerin yönetimini üzerine alan bir kimse, valinin bazı yetkilerine sahip olacağına göre bir tercüman mevkiini kabul etmez.

Çeşitli tabaalar arasında ırk ve çıkar ayrılıkları ergeç bir çözülme ile sonuçlanacaktır. Devlet, eğitim yolu ile çıkarları birleştirmeye, ülkenin parçalanmasını önlemeye çalışmalıdır ve bunu sağlayabilir. İnsanlar, refah ve güven peşindedir; öz vatan bu iki ihtiyacın karşılandığı yerdir.

Devletli Sultanımız, ülkenizde cemaat namı altında kümelendirilmiş değişik ırklar yaşamaktadır. Her cemaat ayrı bir vücut, ayrı bir dil, ruh, görenek ve istekler demektir.

Bu cemaatler beklenmedik bir gelişme göstermektedir. Onlara ayrıcalıklar, dokunulmazlıklar bahşedilmiştir. Bu yüzden sona erdirilmesi gereken zorluklar ortaya çıkmaktadır. Sultanımızın hükümeti her cemaate, onu ilgilendiren dinî konuları halletme özerkliği tanımalıdır. Ancak, bu cemaatleri genel kanun çerçevesi için-

---

[31] Hizmetsiz maaşlı memuriyetler. (Çev.).

de tutmak ve özel anayasalarını kabul etmemek uygun olur. Çeşitli cemaatlerin yararlandıkları ayrıcalıklar, yükümlülükler arasındaki adaletsizliğin sonucudur. Bu önemli bir sakıncadır. Müslüman tabaanın başlıca işi devlet hizmeti iken, halkın geri kalan kısmı kendini servet getiren mesleklere adamıştır. Bu yüzden tabaamızın Müslüman olan bölümü üzerinde somut ve kötü bir üstünlük yaratılmaktadır.

Bu haksızlığa yol açan sebebe çok önemli bir ikincisi eklenmektedir. Sadece Müslümanlara yüklenmiş olan kan vergisi.[32] Bu şartlar altında korkutucu bir oranda azalan Müslüman nüfus, az zamanda eriyecek ve yakında, giderek güçsüzleşen küçük bir azınlık durumuna düşecektir. Tarih, fethedenlerin fethedilenler tarafından yok edilme örnekleri ile doludur. Biri Müslüman, diğeri Hıristiyan olan iki şehirde yapılacak nüfus sayımı, on yıl içinde, ilkinin korkunç bir düşüş, diğerinin ise hayret verici bir gelişme halinde olduğunu gösterecektir. Aynı şekilde, evkaf kayıtlarında ölüm sebebiyle ortadan kalkan ailelerle ilgili kısım (mahlûlât) hayret vericidir. En güçlü çağında köyünden alınmış, yedi veya on senesini en feci bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği kışla veya barakalarda geçirmiş bir erkek, yerine döndüğü zaman ne işe yarar?

Müslümanların da Hıristiyanlar gibi tarıma, ticarete, sanayi ve sanatlara yönelmeleri gerekir. Tek devamlı sermaye emektir. Kurtuluş yalnız çalışmakla mümkündür. Efendimiz, gelişen, çoğalan ve öne geçmeye hazırlanan Hıristiyanlara yarayan yükümlülüklerden Müslüman halkı kurtarma zamanı henüz geçmemiştir. Bugünkü yüzbinde bir oranı yerine, Hıristiyanlar da sayıları derecesinde asker, subay ve hükümet memuru çıkarsınlar. Bilgiç siyasilerimizin itirazlarını işitir gibi oluyorum: "Nasıl olur da, Hıristiyan halkı silahlandırır, tâlim ettirir, günün birinde bize karşı gelmelerini hazırlarız? Onlara hükümet işlerini tevdi etmek, bize üstün çıkmalarını sağlamak demek olmaz mı? "

Böylesi düşünceler, Devlet'in Hıristiyan nüfusunu kaçınılmaz olarak ayaklanmaya götürecek durumu sonuna kadar sürdürmek demektir. 1857'de Bosna-Hersek ayaklanması, Lübnan'ın, Girit'in başkaldırması, 1868 ve 1869'da Bulgaristan'da ayaklanma girişimleri, böyle düşüncelere uyulmasına engel olmalıdır. Bu öğütleri verenler, insan, para ve itibar bakımından iç olayların bize neye mal olacağını hesap etmeliler. Eğer olanaklarımız oranında bu kitlelerin haklı isteklerini yerine getirmemiş olsaydık, bize daha da pahalıya mal olacaktı. Söz konusu öğütçüler, hakkını isteyen bir halkın gücünü hesaba katmazlar. Bugün kaba kuvvet yolu ile bastırılanlar, yarın daha güçlü, daha cesur olarak ayaklanırlar. Her isyan bunu kanıtlamaktadır ve kendi dinimizden olanlar bile aynı isteklerin dürtüsüyle aynı şeyi yapmaya sürüklenebilirler.

---

[32] Yani, yalnız Müslümanların askere alınıp, savaşlarda yalnız onların ölmeleri. (Çev.)

Efendimiz, bütün ayaklanmaların sebebini aramak ve bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Yabancı etkilerin yol açtığı ya da elebaşıların kişisel tutkularından ortaya çıkan durumlar, iyi yönetilen bir ülkede kolayca başarıya ulaşamaz. Bugün ortadan kaldırılmak istenilenlerin yardımı ile onları bastırmak kolaydır. Söz konusu öğütçüler, hak isteyen Hıristiyanın, askerî eğitimden geçmeden, başında subay olmadan, askerlik mesleğine alışmış ve silah sıkıntısı çekmeyen birisi kadar iyi döğüşebileceğini niçin kabul etmek istemiyorlar?

Devlet memurluğu konusunda yapılan itiraza gelince; şöyle cevap verebilirim: "Stéfanoviç, Ralli, Tubini, Camondo, Zarîfî adlarından birini taşıyan kişi, gerçekten bir maiyet memuru mudur? En yüksek memurumuzdan daha az itibarlı mıdır? Pek çok yüksek memurlarımız bugün onun önünde eğilmek zorunda değil midir?"

Efendimiz, memurlar, çalışma ve sadakatları ile kendileriyle ilgilenilmesini ve özellikle şimdiki durumlarının ve geleceklerinin güvence altına alınmasını hakketmektedirler. Bütün çabalarımıza rağmen bu henüz başarılamamıştır. Hükümet düzenimiz, onları kötü bir özel işyeri memurunun zavallı durumuna düşürmektedir. Özel işyerindeki memur, hiç olmazsa kanun tarafından korunduğundan, işinin karşılığının kaybolmayacağından veya maaşının indirilmeyeceğinden emindir. Memurlarımızın geleceği güven altına alınmış mıdır? Her iktidara geçen, kendinden önce gelenlerin eserini yıkmak ve kendi adamlarını çevresine toplamak hakkını kendinde bulmaktadır. Büyük küçük bütün memurlar güvenlerini yitirmektedirler. Kendisine görev veren kimsenin gözden düşeceğini memur tahmin edemez mi? Şef, tekrar iktidara gelmek umudunu besler. Dostları ona kredi sağlarlar. Daha iyi günleri bekleyebilir. Maiyetindeki memur ise hizmetlerinin karşılığını tam alamamaktan ötürü ve belki de en iyi yıllarını feda ettikten sonra, sefalete gömülecektir.

Evet, Efendimiz, memurların çoğu ne yeterli maaş almakta, ne de ödüllendirilmektedir. Söylemesi çok acı; bunlar en sadık ve çalışkan olanlardır. Büyüklerden isteklerde bulunan, onları öven, göze girmektedir. Böyle davranışa bizde ülkeye hizmet etmek deniyor. Bu yüzden yetenekli kimseler memurluktan uzaklaşıp, daha onurlu, daha verimli geçim olanakları arıyorlar. Devletli Sultanımızın hükümeti, Efendimiz, memur kadrosunu yeteneksizler arasından kurmak zorunda kalacaktır. Bütün bu kimselerin tek amacı, halkın malını yiyerek, istikrarsız durumlarını iyileştirme olanaklarını bulmak olacaktır.

Hiç kuşkumuz yok, Efendimiz, Sultanımızın emirleri üzerine hükümet, bu memurların maddî ve manevî durumlarını iyiye götürme olanaklarını arayacaktır. Ayrıca onların itibarını yükseltmek, üzerlerine halkın saygısını çekmek, iyi düzenlenmiş kanunlar sayesinde işlerinin karşılığını hakkıyla ödemek, ödüllendirmek ve yükselmelerini sağlamak gerekir. Genellikle, memurları boyuna yerlerinden oynatmaktan kaçınmalı, özellikle vilayet memurları aynı yerde uzun zaman tutulmalıdırlar. İşini öğrenmeye yeni başlamış bir memur, yerini kaybetme tehlikesine uğrayınca

işinden soğur. Rütbesi ne olursa olsun herkes sorumlulukların kendine düşen payını bilmeli ve ödül payını da alabilmelidir.

Efendimiz, sizden nişan bağışlanmı hükümetimiz hizmetinde olanlara saklamanızı rica ediyoruz. Onlan, tüccarlara, bankacılara ve servet sahiplerine kolayca lutfetmeniz, Devlet'in sadık hizmetkârlarının gözünde bütün değerini kaybettirecektir.

Her yerden çok Maliye Nazırlığı'nda düzen ve özen gereklidir. Para her işte olduğu gibi hükümet için de hareket olanağını sağlar. Vergilerin toplanmasının ve devlet gelirlerinin kullanımının genel denetimini Maliye Nazırlığı üstlenmelidir. Vergilerin teslim edildiği ve gelirlerin dağıtıldığı merkez olmalıdır. Bu maksatla Devletli Sultanımıza bir bütçe kurulmasını öğütlemiştik. Bütçe yapılıp, bağlandıktan sonra, Maliye Nazırı, ayrı dairelere ayrılmış meblağları bu dairelerin emrine hazır tutmalıdır. **Başka hiç bir daire, hiç bir kimse, hatta Sultanımız bile herhangi bir sebepten, bölüştürülmüş bulunan meblağlara el koyamaz ve önceden kararlaştırılmış sahiplerinden başkasına aktaramaz.**

Ancak o zaman çeşitli daireler hak sahibi olarak kendilerine ayrılmış meblağlardan sorumlu tutulabilirler.

Sultanımız, egemen iradesini kullanarak söz konusu nazırlığı yaptığı işlerden sorumlu kılacak acele ve ciddi tedbirler almalıdır. Evet, Efendimiz, kabul etmemiz gerekir ki, yönetimi düzeltmek için harcadığımız çabalar büyük ölçüde başarısız kalmıştır. Bu başarısızlığımızın sebepleri, malî kaynaklarımızın kötü değerlendirilmesi ve belki zeki ve dürüst, ancak görevlerini iyi yapmayan, yeteneksiz kimselerin kayırma yoluyla iş başına getirilmeleridir.

Sorumluluk şarttır. Sorumluluk ilkesini yönetimde geçerli kılarak engelleri tam anlamıyla yıkmak, Sultanımızın girişimiyle olacaktır. Bu ilke yerleşmedikce, her türlü gelişmenin ve eserimizin mahvolacağı kesindir. Yeni bir örgütlenme dönemi başlangıcında, Devlet'in başına büyük felaketler gelebilir. Girişimci, becerikli yardımcılarla işbirliği yaparak, zeki ve çalışkan şeflerin iş başına getirilmesini şart koşunuz. Lâyık oldukları muameleye mazhar olacak böyle değerli insanlarla Devlet'in şu anda sahip olduğu memur sayısı dörtte birine indirilebilir.

Kesin ve olumlu bir biçimde çözümlenmesi gereken gelirler sorunu, Sultanımızın hükümetini özellikle ilgilendirmektedir. Aşar yüzünden zaten ağır yük altında olan köylüyü ferahlatmak için, genellikle şehirlerde oturan zengin kimselerin vergi ve resimlerin daha önemli bir kısmına katlanmaları doğrudur. Köylünün varlığını artırabilme olanakları sınırlıdır; uğraşısı yeterince zahmetlidir. Şehirliye gelince, kolayca zenginleşebilir, zevkli ve kolay bir hayat sürebilir. Üç-dört bin kuruş kazanan zavallı köylüden dolaylı ve dolayısız vergi yoluyla kazancının

yarısını zorla almak, onu sefalete terketmektir. Zengin ve refah içinde olan şehirliden yüzbin kuruşun yarısını almak ise ona rahat bir yaşam olanağı bırakmak demektir.

Efendimiz, hükümetinizden daha akılcı, etkin ve güvenceli bir vergi sistemi istenmelidir. Başka tahsildarlar gerekmektedir. İyice üzerinde düşündükten sonra, çeşitli vergilerin toplanmasını etkinleştirmek için tek çare, bu işi güçlü şirketlere devretmektir. Uzun süreli anlaşmalarla bağlanacak olan bu şirketler, halkın refahını geliştirme olanaklarını arama ve hükümete sunma görevini yüklenecektir. Çıkarları hükümetin çıkarları ile özdeş olacaktır. Her beş yılda bir bu anlaşmaların şartları, vergi gelirlerinin artışı oranında gözden geçirilip, ödentiler yükseltilecektir. Maliye Nazırlığı'nın seçkin temsilcilerine hükümet adına gelir artışlarını denetleme görevi verilecektir. Uzun vade şartı, vergi yükümlüsünün servet ve refahını sağlama olanaklarını kolaylaştırma yolunda şirketlerin çabalarını destekleyecektir.

O zaman millî servetin kullanılışında, akıllı bir ölçülülük egemen olacaktır. Vergi yükümlüsü sıkıştırılarak ürkütülmeyecektir. Yeni servet kaynakları umuduyla cesaretlendirilecektir. Bu vergi toplama yolu bize en uygunu görünüyor. Çünkü, tahsildarlık işini yapacak ehil adamlarımız yok. Beceri ve tedbir, mutlak dürüstlük kadar gereklidir. Sözü edilen çare, kanımızca en iyi yönetilen, en yetenekli ve kendini esirgemez memurlara sahip ülkeler için bile geçerlidir. Memurların dürüstlüğü ve girişkenliği ne kadar üstün olursa olsun, bir hükümetin çıkarları, özel idarelerdeki kadar korunamaz ve göz altında tutulamaz. Vergi gelirlerinin artmasının sebebini teşkil eden halk refahının artması ile maaş oranlarının ayarlanması arasında ilgi olmadığından, hükümet üyeleri bu konuda ilgisiz kalırlar. Genel olarak gözlem ve yönetimle meşgul olduklarından özel olarak belli bir işle ilgilenmeye zamanları yoktur. Oysa iyi örgütlenmiş ve ülkenin çıkarlarını bilen bir özel şirket bambaşka davranır. Memurlar, maaşlarının yanısıra, kârların yükselmesiyle artacak olan primlerde de hak sahibidirler. Şirketin müdürlerine gelince, hissedar ortak olduklarından, sermayenin artması çıkarları gereğidir.

Hiç kuşkusuz, önerdiğim usul, gerçek sebepleri açığa vurulmaksızın şiddetli itirazlarla karşılaşacaktır. Sultanımıza bu şirketlerin mallarımızı elimizden alacakları söylenecektir. Bu konuşmaları dinlemeyin, Efendimiz. Mantıksız ve utanç verici duygular gizlemektedir. Tersine, Efendimiz, bu şirketler güven ve korunma unsuru olacaktır. Ortaklarımız olduklarına göre, çıkarları gereği haklarımızı, toprağımızı, malımızı koruyacaklardır. Uluslararası oldukları oranda, iş yapma etkinlikleri de artacaktır. Zengin bir evin kâhyası, o evi yıkmayı ister mi? Efendilerinin yerine geçmek ister mi? Bu gibi şeyler görülmüştür, ancak nerede? Kayıtsız, savruk ve bilgisiz, kendi yıkımlarına kendi çalışan efendilerin evlerinde. Bu şartlar içinde, kâhya durumdan faydalanmak ister ve efendilerinin mahfına çalışır. Bu gibi şeyler, çıkarlarını kollayan, vekillerine olan güvenlerine rağmen işlerinin denetimini elden bırakmayan ev sahiplerinin başına gelmez. Bu noktada da, her zaman olduğu gibi, Zât-ı Şahaneleri, iftiralara uğramaktan kaçındığımızı teslim edeceklerdir.

Evet, Efendimiz, bir kere daha tekrarlıyoruz; özel yetenekli, uygun insanlara sahip değiliz. Bu yetersizliğimizi kabul etmeyi ve çaresini bulmayı, hükümeti yakın gelecekte verdiği sözleri yerine getiremez bir duruma sokmaya tercih etmeliyiz.

Yürürlükte olan düzen yıkıcıdır. Tekrar ediyoruz; vergi yükümlüsünü hiddetlendirmekte ve onu isyana itmektedir.

Malî düzenlemelerin yanı sıra, iyi örgütlenmiş kadastro ve istatistik daireleri kurmalıyız. Önemlerini kavramış olduğumuzdan, bu daireleri gerçekleştirmek istedik. Başarılı olamadık. Başlıca engel, maaşların yetenekli memurlara kâfi gelmeyecek bir düşüklükte olmasıdır. Merkezde çeşitli daireler kurup, her birini özel bir kimsenin yönetimine vermeli, bunlara yabancı ülkelerden getirilecek uzman yardımcılar sağlanmalıdır. Vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerden sancak, kaza, müdiriyet, kasaba ve köylerle ilgili kayıtlar tutmaları istenmelidir. Bu listelere, ülkede yaşayan, gelip geçici de olsalar yerli ve yabancı mülk sahiplerinin adları, yaşları, meslekleri eklenmelidir. Bu kayıtlar, Devlet'in sürekli veya geçici, her çeşit ırk, din ya da uyrukta bulunan bütün sakinlerinin kaydolmaya mecbur oldukları, mülkî bir sicili oluşturacaktır. Sicile yeni evlenme, doğum ve ölümler de kaydolacaktır.

Aynı zamanda, valiler, özel memurlarına vilayetlerin haritasını çizdireceklerdir. Coğrafî durum, sınırlar, yüz ölçümü, nüfus, suların sayı ve türü, şehirlerin, köylerin, hatta çiftliklerin durumları, meskûn sahaların yüz ölçümü, çeşitli merkezlerin birbirlerine uzaklığı, yollar, anayollar, küçük yollar, tarıma elverişli topraklar ve otlaklar, ürünler, dağlar, yararlanılan ormanlar, korular, özel mülklerin yayıldığı alan, sahiplerin adları; kısaca, kadastro ve istatistik dairelerine yarayacak bütün bilgileri toplamak gerekir.

Bu çalışma dev bir iş görünümünde. Gerçekte de öyle. Ancak, gerekli. Sonunda sağlayacağı yararlarla karşılaştırılırsa, girişilecek masraf küçük görünecektir. Avrupa devletleri bu çalışmaları yapabilmek için her türlü fedakârlığa katlanmışlardır. Fransa, bu yolda kırk senedir çalışmakta ve ikiyüz milyon sarfetmiş bulunmaktadır, ama şimdi, meyvelerini bol bol devşirmektedir. Hesabını bilmeyen bir tüccar düşünün: ne demirbaş defteri, ne yevmiye ne de kasa defteri vardır; işte bizim durumumuz onunkine benzemektedir.

Vakıflar ve başka mülkler yararına alınan tedbirler çok yetersizdir. Emlâkın şu andaki durumu, yani düşük değerleri ve mülk sahibine yeterince yarar sağlayamaması, açıklamak istediğimiz durumu kanıtlamaktadır. İnsan bir karışıklığın içinde kaybolmaktadır. Alım-satımda, mülkün el değiştirmesinde bitmez tükenmez formalitelerle karşılaşmaktadır.

Formalitelerin tamamlanması sırasında geçen ve genellikle uzun süre içinde satıcı ve alıcının endişelerini düşününüz. İpoteklerle ilgili bir kanun olmayışından ötürü (gerçi vardır ama o denli kısıtlamalarla dolududur ki yok saymak gerekir), mülk

sahibi az bir miktar bile olsa borç almak istese mülkünü ipoteğe koyamadığından satış işlemlerine girişmek zorunda kalıyor. Satış işlemlerinin masraflarını tam olarak ödüyor ve tek güvencesi, alıcının satışı aslında bir ipotek işlemi olarak kabul ettiğine dair verdiği beyan oluyor.

Sultanımız bu konuda ivedi bir çözüm emretmekte tereddüt etmeyeceklerdir. Gücümüz yettiği sürece köklü düzenlemelerden kaçınmamalıyız. Mülkiyete hürriyet veriniz. Açık, belirli ve az masraflı işlemleri öngören kanunlarla düzenlenmesini uygun gördüğünüzü bildiriniz. O zaman, mülk sahibinin hakları tartışma konusu olmayacaktır. "İsim ödünç verme" usulü kalkacaktır. Zaten Haşmetli Sultanımız bütün tabaasına ve yabancılara açıkca taşınmaz mal satın alabilme hakkı tanıdığından bu yana, bu usule gerek kalmamıştır.

Bu kanunu çıkarınız, Efendimiz. Uygulanmasını ısrarla, titizlikle isteyiniz. Böylelikle, Zât-ı Şahanenizin hükümeti, bütçe açıklarını kapatmak için pahalı borçlanmalara başvurmaktan kurtulacaktır. Emlâk (vergisi) gelirleri kendi başına açıkları kapatacaktır. Mülkiyet belirginlik kazanınca, mülk sahibi, malını değerlendirmek için gereken parayı kolaylıkla bulabilecektir. Sınaî veya ticarî bir işletme kurulmak istendiğinde, Hazine daima yararlanacaktır. Faizler yüzde beşe, en fazla yüzde altıya düşecektir. Sermaye, yüzde oniki-onbeş kâr getirebilecektir. Bu da faizleri ödemeye, borcu amorti etmeye, yaşamaya ve gelişmeye yarayacaktır. Olaylar, bu yönde düzenlemelerin tam sırası olduğunu kanıtlamaktadır. Borç alma olanağı kalmamıştır. Geçimini sağlamak için borca başvuran mülk sahibi, yüzde yirmi-yirmibeş, bazen yüzde elli faiz ödemek zorundadır. Eski usullerde ısrar edersek, faiz hadleri yüzde yüze çıkar, çünkü şimdiki mülkiyet rejimi sermayedarı ürkütmektedir. Aramızda hangimiz günün birinde ödünç almayacağımızdan eminiz? İnsan hiç beklemediği bir sırada, bir anda borç alma zorunluluğuyla karşılaşabilir. O zaman tefecinin ocağına düşecek, toprakları elinden çıkacaktır. Geniş toprakların terkedilmiş ve işlenmemiş olduğunu gördüğümüzde şaşırmayalım. Şehirlerde, hatta İstanbul'da bile böyle yerlere rastlamak mümkündür. Sahiplerinin artık parası kalmamış ve başka kaynaklardan da para sağlayamamışlardır.

Ülkenin genişliğini göz önüne alınız, Efendimiz. İşlenmiş toprak ne kadar az, Sultanımız bilirler. Avrupa'dan kaynaklanan ve doğanın bizdekinden daha vahşî, çalışmanın çok daha zahmetli olduğu uzak ülkelere doğru bir göç vardır. Avrupa'yı bırakıp gidenler, gittikleri yerlerde sadece hayatlarını kazanmayıp, genel refaha da katkıda bulunmaktadırlar. Kendilerini işlerine adamak için, toprağa dikildikten sonra kök salıp büyüyen ve ürün veren ağaç misali bir parça yerden başka istekleri yoktur. Çalışacak kol eksikliği karşısında, işlenmemiş araziyi onlara vermek Sultanımızın arzusuna bağlıdır.

Bu barışsever kişileri çekmekte acele ediniz, Efendimiz; tehlike olmak şöyle dursun, yeniden örgütlenmemize yardımcı olacaklardır. Yerinde kanunlar sayesinde yerli halk ile kolayca kaynaşacaklardır. Yabancı unsur, güçlü bir yarışma ve refah

sebebi olacaktır. Kendi mallarını koruma kaygısıyla, asayişin bir güvencesi olacaktır. Birisi çıkıp belki şunu diyecektir: "Biz arada kaybolup gideceğiz. Kapitülasyonlar bu yabancıları nüfûzumuz dışında bırakacaktır." Yabancı devletlerle imza edilen protokoller, Devlet toprakları üzerinde yaşayan yabancı mülk sahipleri açısından kapitülasyonları hükümsüz kılmıştır. Kapitülasyonların geri kalan kısmı ise gelecekte ortadan kolayca kaldırılabilir. Islahat yoluna kararlı olarak girmek yeterlidir. Alman, İsviçreli, İrlandalı göçmen, Amerika'ya gittiğinde tam olarak Amerikanlaşıyor, Avusturalya'ya giden de Avusturalyalı oluyor. Bizde de sanayici olsun, tüccar olsun, pek çok Avrupalı görevlinin bizlerden daha Osmanlı olduklarını gözlemekteyiz. Yersiz kuşku bunu kabul etmekten bizi alakoymaktadır. Onlar, bizim çıkarlarımızı bizden iyi anlıyor ve bizden vatansever oluyorlar.

Ülke içinde yabancılar için yerleşme yerleri (koloniler) sağlanması, tarımla ilgili çok önemli bir soruna bağlıdır.

Tarım için hiç bir zaman fazla yapıldı denemez, Efendimiz. Çiftçiyi toprağa bağlamak amacı ile ona kolaylıklar sağlamak, genel ve özel çıkarlar bakımından olduğu kadar Devlet'in desteklenme ihtiyacı ve siyasî yapının temelinin sağlam olması bakımından da çok yerinde bir tedbirdir. Bu konu, bizim ülkemiz için başka ülkelerde olduğundan daha ilgi çekicidir. Zira topraklarımız geniş ve verimlidir. Tarım, bugün tefecinin pençesindedir. Tarım kesimindeki halkın kaderini iyileştirmekte ivedi davranmak gerekmektedir. Aşar düzeninin kaldırılması bu yönde büyük yardım sağlayacaktır. Tefeciliğe karşı mevcut kanun ve yönetmelikler harfiyen uygulanmalı ve geliştirilmelidir. Ziraat bankaları kurulması için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. En güvenceli ve en az masraflı yol, dış ülkelerden becerikli kimseleri gelip Osmanlı ülkesine yerleşmeye teşvik etmektir. Aralarında malî olanakları yeterli olmayanlara kolaylıklar sağlamalı, hatta ödenek vermelidir. Her yörede böyle kimselerce işletilen tek tek çiftlikler, kısa zamanda iyi sonuçlar almağa yeterli olacaktır.

Sultanımızca her vilayette, yılda iki kez, tarım ve sanayide yarışmalar düzenlenmekle sonuçlar daha da verimli kılınacaktır. En iyi ürünlere ve tarım araçlarına ödüller dağıtılacaktır. Önerdiğimiz yaklaşımlar, Efendimiz, bütün Avrupa ülkelerinde uygulanmaktadır. Sonuçlar harkulâdedir. Sadece teori öğreten okullar kurmak yeterli değildir. Köklenmiş eski usullerle savaşmak için işlerin uygulama yönünü de ele almak gerekir. Devlete bağlı örnek çiftlikler kurulmasında yarar yoktur. Bir kaç istisna dışında bu tür çiftlikleri yönetenler işi ucundan tutacak ve zamanla yıkıntı başgösterecektir. Bunlar da öteki kurumlar gibi çözülecektir. Bunda şaşılacak bir yan yoktur; çünkü, görevli memurların baş nitelikleri Devlet malına karşı ilgisizlik ve para hırsıdır.

Aynı şekilde, Devlet'in özel kuruluşları, özellikle yerli sermayeyle kurulmuş olanları, teşvik etmesi kendi çıkarı gereğidir. Amaç, gelişmiş ve teşvik gören sanayi sayesinde bir yüzyıldan beri dünyayı ürünlerine boğan Avrupa sanayii ile

rekabet değildir. Bizde bol miktarda bulunan hammaddelerin değerlendirilmesi öngörülerek sanayiimiz Avrupa mallarına sınırlı ölçüde rekabet edebilir. Bütün olanakları kullanarak ithalatı kısıtlamak gerekir. Yerli sanayiimiz, daha iyi kalitede ve daha ucuz mal üreten yabancı sanayi tarafından öldürülmüştür. Yerli sanayii canlandırmanın yolu, çok sayıda fabrika kurulmasını sağlayarak vatandaşlarımızı Avrupa usullerine alıştırmaktır. Halkımızın özgün canlı zekâsı sayesinde bu alıştırma fazla zaman almayacaktır. Efendimiz, çalışma ile zenginliğe giden yolda hükümetimizin halka rehber olması, hem halkın, hem Devlet'in menfaatini sağlamak bakımından çok yararlıdır.

Ütopistler bile İstanbul'da halkın ihtiyaçlarını belirtecek ve durumunu yansıtacak bir meclis oluşturma yeteneğine sahip kişilerden taşranın henüz yoksun olduğunu ifade etmektedir. O halde, Sultanımızın, zekâ ve dürüstlüklerine güvenilir genel müfettişler tayin etmeleri yerinde olur. Bilgi, zekâ ve tecrübeyi kişiliklerinde birleştiren bu müfettişler, ülke için yapılacak yararlı şeyleri serinkanlı düşünerek karar vereceklerdir. Taşra yönetiminin denetimi ile görevlendirilmekle bu kimseler, kusurları görecekler, sebeplerini arayacaklar ve çarelerini önereceklerdir. Halkımızın güç yaşantısını iyiye götürmek, müfettişlerin sürekli uğraşı olacaktır. Ülkenin gelir kaynaklarını dikkatle ve derinliğine araştıracak, bunlardan yararlanmanın en iyi yollarını bularak, daha verimli bir vergi düzeninin nasıl oluşturulacağını inceleyeceklerdir. Efendimizin saltanatı altında birleşmiş çeşitli mezhep ve ırklardan halkların birbirleri ile ilişkilerini saptayıp, gelecekte bunların bir karışıklık sebebi olup olmayacağını araştıracaklardır.

Ayrıca, müfettişler, halkın isteklerini incelemekle de görevli olacaklardır. Yani istekler, zorlamaya dönüşerek yozlaşmadan, zamanında belirlenecektir. Bu görevle yükümlü kişiler, bütün konular üzerinde Sultanımızı aydınlatacak ve sadece Sultanımızın şahsına bağlı olacaklardır. Alacakları para bol ve her türlü maddî tasadan uzak kalabilmeleri için sorumlulukları ile orantılı olacaktır. Saygınlıklarını yüksek tutma amacı ile işlerinde çok ağır bir suç işlemedikçe hayatları boyunca azledilmeyeceklerdir. Eğer suçları söz konusu olursa, bir yüksek mahkeme huzuruna çıkarılacaklardır. Araştırma, suçlama, savunma ve karar açık celselerde yer alacaktır. Suçlu bulunurlarsa, yerlerini kaybedecekler ve ağır cezalara çarptırılacaklardır. Her vilayete yukarıdaki niteliklerde birer genel müfettiş atanması, Devlet'in yeniden örgütlenmesinde büyük ölçüde yardımcı olacaktır.

Basın özgürlüğü, sadece hatalarını düzeltmek istemeyen hükümetler için bir tehlikedir. Sizin hükümetiniz, tam aksine, ülkenin iyiliğinden başka birşey düşünmüyor. O halde, böyle bir hürriyet onun için bir nimettir. İnsanların düşüncesini kısıtlamak, onları eninde sonunda bulacakları bir takım gizli yolları aramaya zorlar. Hürriyetsizlik, her türlü fesadı ve isyan girişimlerini kolaylaştırır. Zora başvurmak gerekli olur ve devletin güveni bu yüzden tehlikeye düşer. Basın hürriyeti,

kötüyle savaşmak ve iyiyi himaye etmek isteyen her hükümetin doğal bir yardımcısıdır.

Şimdiki düzende basın, Osmanlı tabaaları arasında pek zayıf bir bağ kurabilmektedir. Halkın çıkarları, özellikle taşrada, hiç kale alınmamaktadır. Özel çıkar tek kaygı. Tabaanızı birbirine yaklaştıracak olan bağı kuvvetlendirmek, onları hükümete bağlamak için basına ve genel olarak her tür yayına geniş bir hürriyet tanımanızı öneriyoruz. Basın, siyasî konularla ilgilenerek hükümetin yaptıklarını değerlendirecek ve ülkenin ihtiyaçlarını ortaya koyacaktır. Kurulmasını önerdiğimiz genel müfettişliklerin işini kolaylaştıracaktır. Ülkeyi tanımayanların boyuna isteyip durdukları millet meclisi görevini basın geçici olarak yerine getirebilecektir. Yoksa, taşralılardan ve hatta başkent sakinlerinden oluşacak bir meclisin kamu işlerini tartışması ve denetlemesinin kısa bir süre sonra acınacak bir çaresizlik ortamına yol açacağı kesindir.

Şimdilik acele etmemeli ve basını bütün engellerden kurtararak hakkettiği gelişmenin sağlanması ile yetinilmelidir. Hükümet de büyük bir gazete kurmalıdır. Bu gazete, yerli ve yabancı basının yazılarına cevap verecek, hükümetin ve ülkenin gerçek çıkarlarını koruyacak, kanunları, buyrukları ve şerhlerini yayımlayacak, hükümetin aldığı tedbirlerin özünü ve gerekçelerini halka anlatacak ve açıklayacaktır. Böylece kötü niyetler zararsız hale getirilmiş olacaktır. Bu büyük gazetenin yönetimi hiç bir dalkavukluğa tenezzül etmeyecektir. Halk, dalkavukluktan rahatsız olur ve en acı gerçekten bile çirkin bulur. Gazetenin ana ilkesi, doğruluk ve içtenlik olacaktır.

Zât-ı Şahanelerine, hem kendi özel çıkarları hem de genel çıkarlar adına, Devlet'in maaşlı memurlarınca yönetilen fabrikalardan da vazgeçmelerini öğütlemekteyiz. Devlet fabrikaları çok masraflı olup, gelişmeye yatkın olan özel sanayii boğmaktadır. Elimizdeki önemli birinci sınıf malzeme, yapı ve makinalar hisse senedine çevrilip, devlet fabrikalarının sevk ve yönetimi özel şirketlere teslim edilmelidir. Sultanımız ve hükümeti, bu şirketlerin sadece hissedarları olacaklar ve çıkarları hisse senetleri oranına göre temsil edilecektir. Her hissedarlar meclisinde temsilcileri bulunacak, bu temsilciler denetim görevlerini yerine getirip, temettüleri toplayacaklardır.

Şimdiye kadar umut edilen randımanı sağlayamamış olan eldeki mükemmel fabrika alet ve makinaları sayesinde bu işletmeler gelişeceklerdir. Hesaplar incelendiğinde, ilk tesis yatırımı, işletme ve bakım harcamaları, memur maaşları ve benzeri ve her malın üretimi için sarfedilen emek zamanı göz önüne alındığında, ürünlerin üretim maliyetinin fiat değerlerinden on kat fazla olduğu görülecektir. Özel şirketler yoluyla, Sultanımız ve hükümeti, aynı eşyayı, fiat ve kalite bakımından çok daha elverişli şartlarla elde edebilecektir. Gerekirse, yabancı ülkelere başvurmak mümkündür. Her hal ve kârda büyük tasarruf yapabilme olanağı sağlanacaktır.

Devletli Sultanımız, donanmamızla ilgili bazı düşüncelerimi de arzetmeme izin veriniz.

Coğrafî konumumuzdan dolayı ve kapsadığı alanın genişliği bakımından, Osmanlı Devleti, Hint Denizi'ne, Karadeniz'e, Akdeniz'e, Kızıldeniz'e ve Adriyatik Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. Bu denizler üzerinde bütün Avrupa güçlerinin gemileri seyretmektedir. Osmanlı Devleti Buralarda konumuna uygun bir rol oynamamaktadır. Öteki milletler ile rekabet şöyle dursun, Devlet, Avrupa önünde geri çekilmektedir. Sultanımızın sancağı Boğaziçi sularında gururla dalgalanmıyor demiyoruz. Bunu teslim etmekle beraber diyoruz ki, yabancı tersanelerde inşa edilmiş bu görkemli zırhlılar, kurmamız gereken ve gerçek bir donanma okulu oluşturacak olan ticaret filosunun yerini işgal etmektedir.

Bu güzel gemileri Sultanımızın sarayı önünde demirlemiş görmek, bizi daima kederli düşüncelere yöneltmiştir. Ne kadar gereksizce sarfedilen para! Bu donanmayı hayranlıkla seyrettirmek zevki, mal olduğu milyonlara değmez. Eğer bir yararı olsaydı, masraf için üzülmezdik. Ancak, ne böyle bir yarar sağlayabiliyor, ne döğüşüyor, ne de yeniyor! Bu konuda Avrupa bize örnek olmamalıdır. Büyük donanma gücüne sahip ülkelerin sömürgeleri ve uzaklarda koruyacak çıkarları var. Yanlış değerlendirilen bir rekabet sebebiyle son zamanlarda demir gemi yapımına hız vermeye zorlanmış olmaları düşünülebilir. Bu demir kullanma telaşı, belki bazı devletlerce maden sanayilerini geliştirmek maksadıyla körüklenmektedir. Eskiden filolar, ordu ve malzeme taşınması ve kıyıların korunması için gerekli idi. Bugün, buhar gücü sayesinde ticaret filoları savaş hallerinde orduları taşıyacak durumdadır. Eldeki gelişmiş yeni olanaklar, kıyıları korumaya yeterlidir. Fransa'nın son savaşı sırasında geçen olaylar söylediklerimizi kanıtlayabilir. Güzel Fransız filosu, hiç bir somut sonuç elde edemeden Baltık'ta gösteri yapmakla yetinmiştir. Bizim gibi bir devlet için de savaş donanması oluşturmak ve bunun bakımı son derece gereksiz masraflara yol açar.

Bu sebeplerden, Efendimiz, durumu iyice inceledikten sonra, 1855'te Rusların Karadeniz donanmasını yok etmek için yapılan fedakârlıkları bir yana koyarak son zamanlarda, Rus donanmasının yeniden kurulmasına ilişkin Londra Protokolü'nün kabul edilmesini öğütledik.

Paris Antlaşması'nın VI. maddesinin kaldırılması istendiğinde, Rusya hatırı sayılır bir ticaret donanmasına sahipti. Aynı madde, bunun dört katına çıkarılmasına izin veriyordu. Gortchacoff notası ile Rus donanmasının Karadeniz'de yeniden yer alması keyfiyetinin Rusya ve hükümdarının gurur ve onurunu tatmin edeceğini anladık. Toplardan da daha hızla zamanın mahvedeceği birimleri büyük masraflarla inşa ettirmek, Çar'ın tutkusunu okşuyordu. Red cevabı tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. O sıradaki durum, Fransa'nın tavrı, bir tuzak kuşkusu uyandırıyordu. İsteğin

gizli bir reddedilme umuduyla ileri sürüldüğü tahmin edilebilirdi. Devlet'in çıkarları yönünden isteği kabul etmemiz gerektiği kanısına vardık. Zaman ve olaylar, düşüncemizin doğruluğunu kanıtlayacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz düşünceler, zırhlı bir donanmanın gereksizliğini göstermektedir. Sultanımıza, bu donanmayı zaman geçirmeden dağıtmalarını öğütleyeceğiz. Bunların yerine, nisbeten küçük, hızlı, asker ve savaş malzemesi taşıyabilen, buharla işleyen vasıtalar koymak uygundur. Bunlar, barış zamanında kıyıları korur, ticaret filosunu destekler ve Saraya ait olan Şirket-i Hayriyye-i Osmaniyye'nin[33] yerine geçer.

Bu deniz gücü, hisse senedi usulüyle servet sahiplerinden oluşan ve bunlardan birinin başkanlığı altında çalışan bir yönetim kurulu tarafından yönetilecektir. Her geminin kumandanı bir subay, tayfaların üçte biri ise savaş donanmasına ait erler olacaktır. Eldeki malzeme yeni şirkete değeri karşılığı hisse senedi olarak aktarılacaktır. Senetler, Sultanımızın mülkiyetine geçirilecektir. Avusturya Lloyd, Hidiv Deniz Yolları ve benzeri kuruluşlarla şirketin rekabet edebilmesi için ek hisse senetleri halka arzedilecektir.

Efendimiz, malî itibar, Devlet'in ana temellerinden biridir. Bu konuyu ele almak akıllıca bir davranıştır. Bu güne değin, verdiğimiz sözleri tutmakta gösterdiğimiz çabayla hakkettiğimiz dürüstlük şöhreti sayesinde malî itibarımız korunmuştur. Gelecek için bu şöhret yeterli değildir. İtibarımız en ufak bir olay ile tehlikeye düşebilir. Herşeyi önceden tahmin etmek gerekir. Kredi kuruluşlarının sayısını azaltmak önemlidir. Bunlar, itibarımızın esasını oluşturan halkın servetini kemirmekte, küçük sanayi ve ticareti felce uğratmaktadır. Bu kuruluşların borç tahvilleri, borsada bizim yüzde beşlik istikraz tahvillerimize ve değişik borçlanmalarımıza rekabet etmektedir. Borsa oyunları salt tahvillerin değerini düşürmekle kalmayıp, devlet parasına da zarar vermektedir. Borsadaki dalgalanmalar, tahvil sahiplerini şaşırtıp, paniğe uğratmaktadır.

İvedi ihtiyaçların giderilmesi için, kanımca, yıllık ya da altı aylık büyük bir istikraz emisyonuna girişmemiz uygun olur. Bu istikraz, Sultanımıza önerdiğimiz çareler sonuç verene değin, **sadece** bütçede ortaya çıkacak açıkları kapatmaya yarayacaktır.

Tahminime göre, üç ya da dört yıl içinde gelirlerimiz bütün masraflarımızı karşılayacak duruma gelecektir. Bu şartlar içinde girişilen bir borçlanma gerek yurt içinde, gerek yurt dışında bütün tahminleri aşan bir başarıya ulaşacaktır. Eğer belirttiğim yoldan uzaklaşırsak, bir süre daha sürünebiliriz; ancak itibarımızı sarsacak en ufak bir darbe bizi muhakkak çökertecektir. Efendimiz, kurtuluşumuz

---

[33] Şimdiki Devlet Deniz Yolları'nın atası. (Çev.)

sizin elinizdedir; hiç kimse Sultanımızın izlemek üzere seçtiği yoldan gitmekte duraksamayacaktır.

Geleceğimizin ve halkın güvenliğinin korunması için başvurulacak başka herhangi bir yol yalnız etkisiz olmakla kalmayacak, aynı zamanda malî itibarımıza zarar verecektir.

Kredi kuruluşlarına ilişkin önerimiz itirazlara yol açacaktır. Söz gelimi şöyle denecektir: "**Tedavüldeki nakit para açısından ülkede darlık olduğundan, bu kuruluşlar parayı sağlayacak ve aralarında rekabet olacak. Sayılarının çokluğu sayesinde parayı ucuz yoldan elde etmek mümkün olacak.**" Bu itirazın ilk kısmı ne yazık ki çok doğrudur. Öteki kısmına gelince, bu kuruluşlann kime ve ne amaçla ödünç para verdiklerini öğrenmek kolaydır. Bu para nereye gidiyor? Ne işe yarıyor? Besbelli borsa oyunlarına. Başka türlü olamaz. Bankaların istedikleri faizi ödeyebilecek kadar para kazanmak ancak borsada mümkündür.

Bir çok kredi kuruluşlarının varlığına rağmen, devletlerin iflas etmediği Avrupa'yı örnek olarak almayalım. Bu durum şu an için geçerlidir. Ama kredi kurumlarının sayı çokluğundan ötürü Avrupa er geç sıkıntıya düşecektir, hem de bu kurumlar tek para biriktirme vasıtası olmadığı halde. Avrupa devletleri büyük bir tarımsal, sınaî ve ticarî refahtan yararlanmaktadır. Bankaların kâr oranı, hiç bir zaman ticarî kuruluşlarınkinden üstün değildir. Çalışma, hiç kuşkusuz, bir bankanınkinden daha fazla olmasa bile en az onun kadar kazanç sağlar. Sonuç olarak, sermaye sahibi olan her hangi bir kimse, onu şöyle bölmektedir: yarısını bir sanayi, ticaret veya tarım işletmesine yatırmakta ve bu işletmenin yönetimini ele almakta (**Avrupa'da herkesin çalıştığını unutmayalım**); bir çeyreğini büyük bir şirkete teslim etmekte, öteki çeyreğini ise bir kredi kuruluşuna yatırmaktadır. Bu son çeyrek, yedek akçe yerini tutar. Kredi kuruluşlarına güven duyulur, çünkü küçük randımanlarla ilgilenip, borsa oyunlarına girişmezler. Denilebilir ki, Avrupa'nın malî kuruluşları, birer güvenlik ve yedek akçe sandıklarıdır. Bizimkiler gibi gelişme halinde olan bazı kredi kurumlarının belli bir düzeye ulaştıktan sonra vapur şirketleri, bayındırlık ve benzeri gibi büyük ticarî ve sınaî işlere katıldıklarını görürüz. Bizde de böyle mi oluyor? Maalesef hayır. Bizim kuruluşlarımız, en ufak bir olayın kötü etkisine açık bulunduğundan kamu varlığı bunun yankılarından zarar görecektir.

Devletli padişahımızın gelecekte bu tür yeni kredi kurumlarının kurulmasını engelleyebilmek için elinden geleni yapması gereklidir. Bunların sayısı, ticaret ve sanayiimizin gelişmesi ile orantılı olarak artmalıdır. Toprağımızın sonsuz olanaklarını verimli kılmak ya da bayındırlık hizmetleri, demiryolu, yollar, kanallar gibi işlere girişecek kuruluşlar için istisna yapılmalıdır. Bu sonuncular, Avrupa'daki Credit Foncier, Credit Agricole, Credit Mobilier ve çeşitli bankalar ayarında kuruluşlar olacaktır. Avrupa'yı sadece bize yararlı olacak alanlarda taklit etmeliyiz.

Efendimiz, Sultanımıza kalbimizin ifade etmek istediği şeylerin hepsini değil, sadece devlet çıkarları için alınacak tedbirler üzerinde birkaç genel düşünce sunduk. Devlet'in yönetimi ve dış politikası konusunda alınacak tedbirler üzerinde de biraz duralım.

Hükümet, bütün dikkatini giriştiği işleri bir düzene sokarak yurttaşlarımızın sevgisini kazanmaya hasretmelidir. Halkın refahı ve Devlet'in kurtuluşu alınacak tedbirlerin sağlamlığına bağlıdır. **Bizim haklarımızı tartışma konusu etmemesi için** Avrupa'ya, bütün yurttaşlarımızın yararlanacağı, gerçek bir yenileşme manzarası sergilemenin önemi üzerinde ne denli durulsa azdır.

Maddî, manevî refah sağlayacak yeni buluşlar sayesinde vilayetlerden sağlanan gelirler, vilayetlere geri verilmelidir. Böylece Devlet'in bir velinimet olduğu gösterilecektir.

Bu yola girildiğinde, Sultanımızın hükümeti, dış politikasına rahat ve istikrarlı bir yön verecektir. Avrupa, güçlü destek sağlayacak ve hiç kimse bize gelişme yolunda Avrupa'yı izlemediğimizi söyleyemeyecektir. İşte ancak o zaman Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan bağlar kuvvetlenecektir. Ve yine o zaman bütünlüğümüzü güvence altına alan anlaşmalar hayalî olmaktan çıkacaktır.

Devlet'in kaderi, Allah'ın izni ile, Zât-ı Hümayununuzun haşmetli ellerindedir. Devlet'e uygun olan tek rolü, yani kuvvetli bir savunma tavrını koruyan bir hükümet rolünü oynatmak Efendimize aittir. Kanımızca, askerî bakımdan devamlı ve büyük bir orduyu ayakta tutmak gereksizdir. Aynı şekilde, saldırılara karşı koymakta savaş donanması yeterli olmayacaktır. Bizce ülkenin stratejik noktalarında istihkâmlar inşası daha yararlı olacaktır. Halkın gözünde Devlet'in itibarını yükseltecektir.

Efendimiz, öğütlerimizi iyi karşılamanızı dilemekteyiz. Bu öğütler, gönülden gelen ve tecrübenin gösterdiği yollardır. En değerli çıkarlarınızın savunulmasından başka amaçlara yönelik değildir. Maiyetinizden hiç kimse niyetlerimizden kuşkulanamaz. Artık bizi dünyaya bağlayan özel kaygılarımız kalmadı.

Allah'ın iradesi ile, yüksek inayetinizin bize bahşettiği şeref mevkiini terkederken, size minnettarlığımızın nişanesi olarak sunmak istediğimiz çalışmalarımızın ve zahmetlerimizin meyvelerini devşirmeye devam edememenin derin üzüntüsü içerisindeyiz.

Âli

Bebek, Eylül 1871.

ÂLİ PAŞA'YA ATFEDİLEN TÜRKÇE VASİYYETNÂME[34]

Bu vasiyyetnâmeyi beşerî kaygıların sona erdiği bir zamanda yazmış olduğumdan, içerdiği hususlarda herhangi bir hata görülürse, fizikî güçlerimin uğradığı zayıflık ve gevşemeye verilerek, kötü niyet ve bencillikten bilinmemesini insaf ve hamiyyet sahiplerine öğütlerim.

Bütün hayatım boyunca Saltanat hizmetinde, Devlet'i Aliyye'nin önemli işlerinin halli ve yerine getirilmesi için başvurmuş olduğum olağanüstü tedbirlerden dolayı kötülenip durmam, pek çok insanın benim düşüncelerimi takdire muktedir olmadığından başka bir şeyi kanıtlamaz.

Sağlığımda tasarlanıp da gerçekleştirmeyi başaramadığım girişim ve işlerin, benden sonra saltanat hizmetinde sivrilebilecek bir kimse olursa onun tarafından yapılması için bu vasiyyetnâmeyi kaleme alıp, arkada bırakmayı zorunlu saydım.

Tecrübe ve sağgörü sahiplerince bilindiği üzere, bir insanın hayatı süresince herkesin gözünde onur ve saygınlık kazanmasında, erişmiş olduğu bütün yüksek mertebelerin hep dahli vardır. Ama halkın gönülden rıza ve desteğini kazanması için baht ve talihin el vermesi de şarttır. Benim gözümde en büyük mutluluk, bir insanın baht ve talihi, kişisel yararı ile beraber kamunun yararına da hizmet etmektir.

Saltanat hizmetinde bulunduğum sürece benimsemiş olduğum yolun esası bu kurala bağlı kaldı. Ama durum ve yerimin bu niyeti gerçekleştirmeye uygun olması için öncelikle ele almak zorunda olduğum girişimlerimin bazı kimselerce takdîr olunamayacağını biliyor, bunların kamu oyunda kötü etkisi olacağını anlıyordum. Bu bakımdan, girişimlerimin meyvesini bir ayak önce devşirmek uğrunda her ne denli emek ve çaba harcadıysam da, ömrümün yetmeyeceğini iyice hissettikçe, kalbimde hasıl olan acı ve keder, hayatımın her anının akışını bir kat daha aceleye uğratır, şiddetlendirirdi.

Benim ele aldığım esas tedbirler, Devlet-i Aliyye'de kargaşasız ve istikrarlı bir hükümet oluşturarak, bir takım kısır kinlerin kaynağı olup, hükümette geçerli kural hükmüne giren uygunsuzlukları yok ederek saltanatın işlerini layığınca yönetmek maksad ve isteğine dayanmaktaydı. Bu maksadın gerçekleşmesi ise Devlet-i Aliyye'nin yetenekli ve saygıdeğer nazırlarının, hükümet sorunlarının ele alınıp çözümlenmesinde gönül ve yön birliği içinde bulunmalarını mümkün kılacak şartların sağlanmasına bağlı idi. Bunu en önce kendi benliğimde tecrübe

---

[34] Yıldız Esas Evrakı: 33/1369/73/91.

etmek ve uygulamak gerekmekle, uygun düşen tedbirlere baş vurmakta gâh yardım görmüş, gâh büyük güçlüklere uğramıştım. Ama asla gevşememiş, tâ ömrümün sonuna değin bu yolda emek ve çaba harcamıştım. İşte en gerekli ve önemli ıslahat bu husus olup, gerisi birer birer zikredilecektir.

Hareket halindeki bir geminin içinde yolcular ile geminin seyir ve hareketini yöneten yetenekli bir kaptanın bilgileri arasında ne denli fark varsa, Devlet-i Aliyye'nin yönetim usulü hakkında sıradan halk ile yönetimin başında bulunan bir kimsenin düşüncelerinde de o derece uyuşmazlık ve aykırılık olmak doğaldır.

Yirmi yıldan beri Devlet gemisinin uğradığı fırtınalar içinde çoğu zaman yönetim başında bulunmuş olduğumdan bu durumu çok iyi tecrübe etmişimdir. Kamunun gözleri önüne her şeyi olduğu gibi sermek, gerçi tedbirlerin uygunluğunu kanıtlayabilirse de, işlerin sonuçlandırılmasını engeller. Bunu bildiğimden, sorumluluğu bana verilmiş görev, karalanıp yerilmeye katlanmağa beni mecbur ederdi. Benimle ilgili olarak ortaya çıkmış gizli düşmanlıkların birisi olsun haklı olsaydı, burada böyle yakınmaktan yine çekinmeye mecbur olurdum. Düşüncelerimin tamamını uygulamaya sokabilmek için ömrüm yetmediği gibi, arkadaşlarımın da hiç bir içten yardımını görmediğime pek üzgünüm.

Devlet-i Aliyye'nin Avrupa devletleri arasına girdiği günden beri, gerek iç işleri gerekse dış ilişkileri büsbütün değişip, yönetim düzeninin kararsızlık ve karışıklığı devam etti. Bunun korkulu sonuçlarını göz önüne alıp, düşünerek ona göre bir yol tutmayı gerekli sayardım. Yabancı devletlerin her türlü vesile ile ileri sürdükleri önerilerini ve işimize karışmalarını, Saltanat'ın şan ve şevketine halel getirmeyecek bir biçimde idare için gâh yalandan uymuş gözükür, zaman kazanır, gâh değiştirerek belli bir süre içinde uygulamaya mecbur olurdum.

Zamanın tedbirsizlerinin yersiz hoşnutluk yaratan milliyetçi çabaları, boş zanları gibi Osmanlının ataklığını geri getirmek yerine, çevremizde bulunan milletleri güçendirerek ülke içinde nice kötülüklerin ortaya çıkmasına yol açıp, tersine devlet gücünün zayıflık ve gevşekliğine sebep olacağı hiç birinin aklına gelmez.

"Devlet-i Aliyye" denilen, çeşitli unsurların oluşturduğu büyük topluluğun tam bir uyum içinde, aynı usul ve uslûpla yönetilmesi kabil olamaz. Burada usul ve kuraldan çok, yönetimin başında olan tedbirli bir kimsenin içtihadı[35] daha verimli olur. Devlet-i Aliyye'yi her zaman için yeni bir içtihada gerçekten zorlayan durumlar var: "Osmanlı Millet"ini oluşturan çeşitli cemaatlerin birbirleriyle bir arada olmalarının zararlı sonuçlarını uzaklaştırmak ve genel çıkarları sağlamak için hepsini bir noktaya toplamak, bunlardan biri. Bir başkası, dışarıdan gördükleri yardımların kendilerine bahşedeceği özel çıkarları, genel çıkarlara halel getirmeyecek biçimde içeriden sağlamak. Ara sıra Yunanlıların ve benzeri kavimlerin "ne olursa

---

[35] Belirli esaslar çerçevesinde duruma göre gösterilecek çaba ve verilecek karar. (Çev.)

olsun" diyerek ısyan bayrağını açtıklarında ne yapılacağı da bir başka sorun. Bu son durumda şiddet tedbirlerine başvurmaktan çok, baş kaldıranların serkeşlik ve taşkınlıklarını gerektirecek hiçbir sebep olmayıp, isteklerinin yerine getirilmesinin, yönetimi altında oldukları devlete davranışlarının iyi niyetliliği hakkında güvence vermelerine bağlı bulunduğunu Avrupa'lılara kanıtlamak için zorunlu olan bazı fedakârlıklara katlanmak gerek.

Zor bir zamanda temellerinde yer yer zayıflık ve yaşlılık işaretleri görülen bir binayı beğenmeyip, eski durumuna döndürmek için temelinden yıkarak sonra açıkta kalmak var. Bunun yerine, şimdiki durumunda onarıp, içinde bir süre daha geçirmek ve kusurunu bir rahat zamana ertelemek elbette akıllıca bir davranıştır.

Devlet-i Aliyye de bir süre akıllı tedbirlerle bu yolda idare olunmuştur. Bazen zuhuru akla gelen düşkünlük sıkıntıları karşısında, mümkün olan en iyi çıkış yolu benimsenerek zaman kazanıldığı halde, gerek millet ve gerek devletçe başvurulacak usulde daima ılımlılık gözetilmiştir. "Arif ol, yürekli ol, kalender meşrep rind ol, ne bükülmez bir Müslüman, ne dinsiz mezhepsiz ol" sözü gereğince hemen bir orta yol tutulup, Devlet-i Aliyye'nin çeşitli tabaaları arasında düşmanlık, kıskançlık ve rekabet doğuracak her türlü sebepten sakınmaya yardımı dokunacak vasıtalara başvurulmuştur. Bu tür tedbirler alındığında, bütün halkın fikirleri illetli bir takım eski kalıntılardan temizlenebileceğinden, kamunun gerçek çıkarları doğrultusunda bir birlik oluşup, düşmanlarımız etkinliklerini ülke içinde duyurabilecek ortam bulamazlar.

Bu tedbirlerin tasarıdan edime geçmesine gelince, bazı bilgiçlerimizin sandığı gibi yalnız halkın okuyup yazma öğrenmesiyle mümkün olamaz. Halkın edineceği bilginin öncelikle bu maksada hizmet edebilecek bir yolda olması gerekir. O da, "Mekteb-i Sultanî"[36] gibi bir kaç okulun daha açılmasıyla gerçekleşir. Devlet-i Aliyye'nin tabaasının fikirleri bir biçimde terbiye edildikten sonra, ileride fikirlerin uyuşmazlığı yüzünden doğan her türlü kaygıdan kurtulunacaktır. O zaman Devlet'in kudret ve kuvveti salt medenî gelişmeye harcanacağından, az zaman içinde ülke ve milletçe ne denli yararlar görüleceğini belirtmek gerekmez. Fakat siyaset erbâbının bildiği üzere, her devletin iç ve dış işleri birbirine bağlıdır. Devletler arası ilişkilerin iç huzura daima büyük etkisi olacaktır. Özellikle, başka devletlere oranla Devlet-i Aliyye'ce bunun bir kat daha ileri bir derecede bulunması kaçınılmazdır. Hangi iç işe girişilecek olsa önce dış ilişkiler üstündeki etkisine özen göstererek zaman ayırmak bir gerekliliktir.

Dolayısıyla, Devlet-i Aliyye hizmetinde bulundukça çalışmalarını sağlam bir esas üzerine bina için daima Devlet-i Aliyye'nin dış ilişkilerini bir ölçek sayıp, ona göre uygun hareket ederdim. Yirmi-otuz yıldan beri Devlet-i Aliyye'nin iç durumu değiştiği gibi, bu arada Avrupa politikası da büsbütün yeni bir yol aldı.

---

[36] Galatasaray. (Çev.)

Ne var ki, söz bunun Devlet-i Aliyye'ye etkisine getirilince, Batı devletlerinin şimdiki durumu hiç bir zaman güven verici olamaz. Şu durumda Doğu sorununda en fazla Rusya Devleti'nin parmağı olduğundan, Batı devletlerini idare etmek için, Rusya politikasıyla rekabetlerini tahrik ile yeniden bir politika dengesi oluşturmak olanaksız değildir. Bu konuda gerekli açıklama ve ayrıntıyı kaleme almaya fizik gücüm dayanamayacağından, bunu benim yerime geçecek kimsenin dirayet ve içtihadına bırakırım.

Az sözle çok anlam dile getirdim. **"Fa'tabarû ya ul-il-absâr"**[37] Elbette ben hayatın dağdağasını terk ediyorum. Burada bana hiç birisinin itirazı erişmek mümkün değildir. Son.

(Âli)
(Yer, tarih: belli değil)

[37] "Basîret sahipleri bunu göz önüne alsınlar." (Çev.)